
Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga

Fakamatala Fakata’u mo e ‘Akauni ki he Ta’u
‘oku ngata he ‘aho 30 ‘o Sune 2003

**PANGIKE PULE FAKAFONUA
‘O TONGA**

**NATIONAL RESERVE BANK
OF TONGA**

Private Bag No.25
Post Office
Nuku‘alofa, Tonga
South Pacific

1 ‘Okatopa, 2003

Hon S T T ‘Utoikamanu
Minisita Pa’anga
Falepa’anga
Nuku‘alofa

‘Eiki Minisita

Fakatatau mo e Kupu 54(1) ‘o e Lao ki he Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga, Vahe 102,
‘oku ou fakahoko atu ma’ae Pangike ‘a e:

- a) tatau ‘o e ngaahi ‘akauni ki he ta‘u ‘oku ngata he ‘aho 30 ‘o Sune 2003 kuo fakamo‘oni ‘e he kau ‘atita; pea
- e) mo ha lipooti ‘o ‘ene ngaahi ngaue ‘i he lolotonga ‘o e ta‘u ‘oku ngata he ‘aho 30 ‘o Sune 2003.

Faka‘apa‘apa atu

HRH Pilinisi ‘Ulukalala Lavaka Ata
Sea

Kau Talekita ‘o e Poate ‘a e Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga

Pilinisi ‘Ulukalala Lavaka Ata
Sea

Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita

Hon. Siosiu T. T. ‘Utoikamanu
Minisita Pa’anga

Mr. Richard Prema

Mrs. Siosi Cocker Mafi
Kovana

Ngaahi Tefito'i Taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga

"Ko e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga kuopau:

- (a) ke pule'i 'a hono tuku atu 'o e pa'anga, mo e lahi 'e ala ma'u pea mo e fakafetongi fakavaha'a pule'anga 'o e pa'anga;
- (b) ke pule'i 'a e ngaahi koloa mahu'inga 'i tu'apule'anga 'a e Pule'anga;
- (c) ke fakatupulekina 'a e tu'unga lelei mo malohi fakapa'anga;
- (d) ke fakatupulekina ha fa'unga fakapa'anga 'oku lelei mo malohi;
- (e) ke tauhi 'a e ngaahi tu'unga fakakuletiti mo e ngaahi tu'unga fetongi pa'anga te ne fakatupu 'a e langa fakalakalaka 'a e Pule'anga 'oku maaui mo tu'otu'atatau;
- (f) ke fakahoko e ngaahi ngaue fale'i ki he Minisita 'i he ngaahi ngaue fakapangike mo e fakapa'anga;
- (g) ke hoko ko e tefito'i pangike mo e fakafofonga fakapa'anga 'a e Pule'anga;
- (h) ke fakahoko 'a e ngaue fakapangike, 'i Tonga ni pe 'i ha feitu'u kehe, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni;
- (i) ke fakahoko 'a e laiseni mo tokanga'i 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga."

Kupu 4

Lao ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, Vahe 102

Fakahokohoko

Ngaahi Fakatata mo e Tepile	44
Fokotu'utu'u Faka'ekonomika	
Tu'unga Faka'ekonomika Fakalukufua	45
Ngaahi Fokotu'utu'u Fakapa'anga Lolotonga 2002/03	53
Ngaahi Totongi Koloa	54
Fetongi Pa'anga mo Muli	55
Tafa'aki Fakapa'anga	
Ngaahi Pangike Fakakomesiale	57
Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga	59
Ngaahi Kautaha Fakapa'anga: Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga	61
Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga kuo Laiseni	62
Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga	63
'Ave Pa'anga ki Muli	63
Ngaahi Ngaue 'a e Pangike Pule	
Ngaue Fakapa'anga	64
Tafa'aki Fakakomipiuta	64
Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga 'a e Pangike	65
Fengaue'aki mo e Ngaahi Pangike mo e Pule'anga	66
Poate 'a e Kau Talekita	66
Kau Ngaue	66
Polokalama Ako'i 'o e Kau Ngaue	66
Ngaahi Fakataha na'e kau ki ai 'a e Pangike Pule	67
Ngaahi Fakamalo	68
Kau 'Ofisa Ma'olunga	69
'Akauni Fakata'u	
Tali 'o e Ngaahi 'Akauni	70
Lipooti 'a e 'Atita	71
Fakamatala ki he Tupu mo e Mole	73
Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua	74
Fakamatala ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga	76
Ngaahi Fakamatala ki he Fokotu'utu'u 'o e 'Akauni	78

Ngaahi Fakatata

Fakatata 1	Tu'unga Totonu 'o e Koloa Fakalukufua 'a e Fonua (peseti 'o e nga'unu fakata'u)	47
Fakatata 2	Folau'eve'eva	48
Fakatata 3	Hikihiki 'i he Totongi 'o e Koloa (nga'unu fakapeseti 'i he taimi tatau 'o e ta'u kuo'osi)	49
Fakatata 4	Pa'anga Fakalukufua (M2): Fa'unga	50
Fakatata 5	No mei he Ngaahi Pangike	50
Fakatata 6	Pa'anga Talifaki 'a e Pule'anga 'i muli mo e Koloa Humai	53
Fakatata 7	Mahu'inga 'o e Pa'anga Tonga 'i hono fakahoa ki he Pa'anga 'Amelika	55
Fakatata 8	Tu'unga Totonu 'o e Fakafetongi Pa'anga (1991 = 100)	56
Fakatata 9	Pangike Fakakomesiale - Vahevahe 'o e pa'anga humai fakalukufua	59
Fakatata 10	Pangike Fakakomesiale - Tupu fakata'u 'i he totongi tupu	59
Fakatata 11	Pangike Fakakomesiale - Vahevahe 'o e ngaahi fakamole fakalukufua	60
Fakatata 12	Pangike Fakakomesiale - Ngaahi no palopalema	60
Fakatata 13	Pangike Fakakomesiale - No palopalema / Pa'anga Talifaki	61

Ngaahi Tepile

Tepile 1	Ngaahi Me'afua Faka'ekonomika Fakavaha'apule'anga	45
Tepile 2	Ngaahi Me'afua 'o e Fe'unuaki Faka'ekonomika	46
Tepile 3	Fakaikiiki 'o e Lekooti Fehu'aki Pa'anga mo Muli (Fakata'u)	51
Tepile 4	Ngaahi 'Akauni 'a e Ngaahi Pangike Fakakomesiale	57
Tepile 5	Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga 'a e Ngaahi Pangike	58

Na'e 'i ai 'a e 'amanaki 'e hokohoko atu 'a e kake 'i he tu'unga faka'ekonomika 'a mamani 'i he ta'u fakapa'anga 2002/03, 'o hange ko e tu'unga na'e a'usia lolotonga 'a e konga hono ua 'o e ta'u fakapa'anga 2001/02, ka na'e holo ia kamata 'i he kongaloto 'o e ta'u 2002. Na'e kamata ke vaivai mai 'a e ngaue 'a e ngaahi maketi fakapa'anga, tautautefito ki he maketi ki he ngaahi 'inasi mo e ponite 'i he kuata hono ua 'o e ta'u 2002, pea ko e ngaahi me'afua faka'ekonomika 'i 'Amelika mo e ngaahi fonua 'i he 'Iunioni 'a 'Iulope na'a nau tuhu ki ha holoa mo ha fakaakeake mamalie 'i he tu'unga faka'ekonomika, 'o kehe ia mei he fakafuofua kimu'a. Na'e kau 'i he ngaahi me'afua ko 'eni 'a e molea 'a e 'amanaki 'a e kau pisinisi mo e kau fakatau koloa, pea fakafuofua leva 'e he Consensus 'e holo 'a e mahu'inga 'o e koloa ngaahi fakaloto fonua 'i 'Amelika mo e ngaahi fonua 'i he 'Iunioni 'a 'Iulope 'i he konga 'uluaki 'o e ta'u fakapa'anga 2002/03. 'Ikai ngata foki heni, ka ko e 'amanaki mo e hoko tonu 'a e tau 'i 'Iulaki na'a ne uesia 'e ia 'a e 'amanaki 'a e kau pisinisi mo e kau fakatau koloa, tautautefito ki 'Amelika, pea pehe ki he

mafola ‘a e mahaki SARS, ‘a ia na’a ne
uesia ‘a e tafa’aki fakatakimamata,
tautautefito ki he ngaahi fonua ‘Esia.

Na'e ha foki 'i he lipooti 'a e IMF 'i he World Economic Outlook 'i he mahina ko Sepitema 2003, na'e 'i ai 'a e ngaahi faka'ilonga na'e ake mai 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a mamani, pea fakafuofua 'e tupu peseti 'e 3.2 ki he ta'u 2003, pea kake mei ai ki he peseti 'e 4.0 'i he ta'u 2004. Kaেকে, na'e te'eki ke mahino 'a e tu'unga malohi 'e a'u ki ai 'a e ake ko 'eni. Ko e kake foki ko 'eni, na'e tu'unga ia 'i he malohi mai 'a e maketi ki he ngaahi 'inasi, moe 'alu ki 'olunga 'a e 'amanaki 'a e kau pisinisi mo e kau fakatau kolola tautautefito ki 'Amelika.

'I he vakai ki he ngaahi fonua fefakatau'aki mo Tonga ni, na'e tupu peseti 'e 2.4 'a e tu'unga faka'ekonomika 'o 'Amelika 'i he ta'u 2002, pea ko e fakafuofua ki he ta'u 2003 mo e 2004 'e kake ia 'aki 'a e peseti 'e 2.6 mo e peseti 'e 3.9. Na'e holo 'a e hikihihi 'i he totongi 'o e koloa, lolotonga ia na'e si'isi'i 'a e

Tepile 1. NGA'AHU ME'AFUA FAKA'EKONOMIKA FAKAVAHA'APULE'ANGA									
Nga'unu Fakapeseti 'i he'ene Tu'u Fakata'u									
Fonua	Tu'unga Totonu 'o e Koloa 'oku fa'u Fakalotofonua			Hikihiki 'i he Totongi 'o e Koloa			Palanisi 'o e 'Akauni Lolotonga		
	Nga'unu Fakapeseti			Nga'unu Fakapeseti			Peseti 'o e 'Akauni Lolotonga ki he koloa 'oku fa'u fakalotofonua		
	2002	2003	2004 ¹	2002	2003	2004 ¹	2002	2003	2004 ¹
'Amelika	2.4	2.6	3.9	1.6	2.1	1.3	-4.6	-5.1	-4.7
Siapani	0.2	2.0	1.4	-0.9	-0.3	-0.6	-0.7	-1.7	-1.1
Siamane	0.2	-	1.5	1.3	1.0	0.6	2.3	2.4	2.1
Pilitania	1.9	1.7	2.4	2.2	2.8	2.5	-0.9	-1.0	-0.9
'Aositelelia	3.6	3.0	3.5	3.0	2.9	2.3	-4.4	-5.2	-4.8
Nu'usila	4.4	2.6	2.9	2.7	2.0	2.0	-3.7	-3.7	-4.1

fiema'u koloa pea huluatu moe fa'u koloa. Ko e hikihihi 'i he totongi 'o e koloa 'o 'ikai kau ki ai 'a e ngaahi koloa 'oku fakataimi 'a 'ene hiki, na'e kei 'i lalo pe 'i he peseti 'e 2.

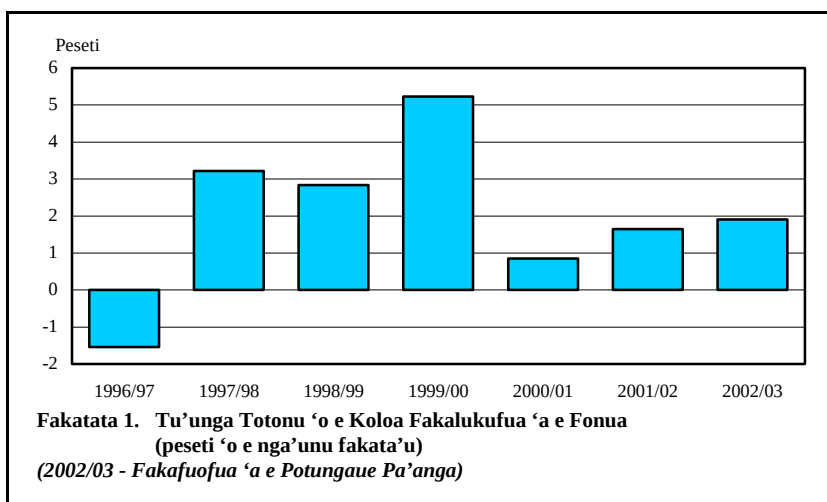
'I **Siapani**, na'e fakafuofua ko e tu'unga faka'ekonomika 'o e fonua 'e 'alu hake ia 'aki 'a e peseti 'e 2.0 'i he ta'u 2003, pea peseti 'e 1.4 'i he ta'u 2004, 'o makatu'unga ia 'i he fakafuofua 'e toe lelelange 'a e tu'unga 'e a'u ki ai 'i he kuata hono ua, kake 'a e maketi 'inasi, mo e fakatu'amelie ki he fakaakeake 'a e tu'unga faka'ekonomika 'o 'Amelika. Kaekehe, ko e kake ko 'eni 'oku fakafuofua 'e 'ikai fu'u liliu makatu'unga 'i he holo 'i he hikihihi 'i he totongi 'o e koloa mo e vaivai 'a e ngaahi fa'unga fakapisinisi mo e fakapangike 'i Siapani.

Na'e fakafuofua 'e holo 'a e tupu

faka'ekonomika 'i **'Aositelelia** mo **Nu'usila** 'i he ta'u 2003, hili 'a e tu'unga lelei na'e a'usia 'e he ongo fonua ni 'i hono fakahoa ki he tu'unga faka'ekonomika 'a mamani 'i he ta'u 2001 mo e 2002. Ko e holo ko 'eni na'e makatu'unga 'i he ngaahi 'uhinga kehekehe 'o kau atu ki ai 'a e 'alu hake 'a e mahu'inga 'o e pa'anga 'Aositelelia mo Nu'usila 'i he ta'u 'e ua kuohili, holo 'i he totongi 'o e ngaahi koloa pea mo e hokohoko atu 'a e la'ala'a. Na'e fakafuofua 'e holo 'a e tupu faka'ekonomika 'i 'Aositelelia ki he peseti 'e 3.0 pea ko Nu'usila ki he peseti 'e 2.6 'i he ta'u 2003.

Na'e fakafuofua 'e he Potungaue Pa'anga na'e kake peseti 'e 1.9 'a e tu'unga faka'ekonomika 'o Tonga ni, hili 'a hono to'o 'a e hikihihi 'i he totongi 'o e koloa ki he ta'u fakapa'anga 2002/03. Ko e kake ko

Tepile 2. NGAHI ME'AFUA 'O E FE'UNUAKI FAKA'EKONOMIKA					
		Fakafuofua 3/			
		1999/2000	2000/01	2001/02	2002/03
Ngaahi Ngaue Faka'ekonomika ('i he totongi 1995/96)					
Mahu'inga Fakalukufua (Tu'unga totonu) 1/	nga'unu %	5.2	0.8	1.6	1.9
Tu'unga Fakanomipa 'o e koloa Fakalukufua	nga'unu %	4.7	5.7	10.8	12.1
Folau'eve'eva (tokolahi)	tahaafe	33.9	33.7	34.9	37.9
Fakapa'anga, Totongi & Totongi Tupu					
Hikihihi 'o e totongi koloa	nga'unu %	6.0	6.6	10.7	12.3
Lahi 'o e pa'anga 'a e fonua (M2 -ngata'anga 'o e ta'u)	\$m pa'anga	97.9	123.5	133.5	151.6
Ngaahi no fakalotofonua (ngata'anga 'o e ta'u)	\$m pa'anga	123.7	152.0	164.4	195.2
Totongi tupu fakahu pa'anga taimi nounou	% 'i he ta'u	5.0	5.0	5.1	5.1
Sekitoa ki Tu'apule'anga					
Kolou uta ki muli (fob) 2/	\$m pa'anga	17.9	23.3	38.8	38.6
Kolou humai (fob) 2/	\$m pa'anga	102.6	120.0	133.7	163.0
Pa'anga talifaki 'i muli (ngata'anga 'o e ta'u)	\$m pa'anga	26.2	25.8	39.6	36.9
Fakahoa 'o e Kolou humai ki he	lahi 'o e mahin:	2.6	2.3	2.5	2.4
Pa'anga Talifaki (ngata'anga 'o e ta'u)					
Mahu'inga fetongi pa'anga (ngata'anga 'o e ta'u)	US\$/T\$	0.5920	0.4644	0.4651	0.4664
1/ Fakafuofua 'a e Potungaue Sitetisitika					
2/ Fakatefito 'i he fehu'aki pa'anga mo muli					
3/ Fakafuofua 'a e Potungaue Pa'anga					

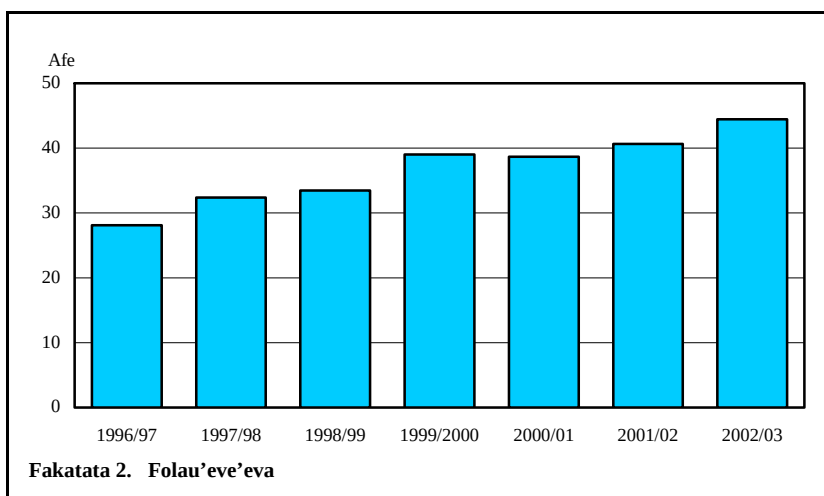
'eni na'e makatu'unga ia mei he kake 'i he tafa'aki fakangoue ('o tatau pe fakatau fakaloto fonua pea mo hono huatu ki tu'apule'anga), ngaahi ngaue langa 'o makatu'unga mei he ngaahi ngaue langa hili 'a e matangi saikolone ko Waka, pea pehe ki he kake 'i he ngaahi ngaue 'a e tafa'aki fakapa'anga.

Na'e kau lelei 'a e leleiange 'a e 'ea lolotonga 'a e konga 'uluaki 'o e ta'u ki he fua 'o e ngoue. Ko e fua 'o e ngoue na'e uta atu ki tu'apule'anga, na'e takimu'a ai 'a e hina, hoko ki ai 'a e ngoue foha (manioke, talo tonga, talo futuna mo e kape), vanilla mo e kava. Na'e 'alu hake 'aki 'a e \$2.1 miliona 'a e mahu'inga 'o e fo'i vanilla na'e uta atu ki tu'apule'anga 'i he ta'u 2002/03, 'i hono fakahoa ki he ta'u kuo'osi. Ko e

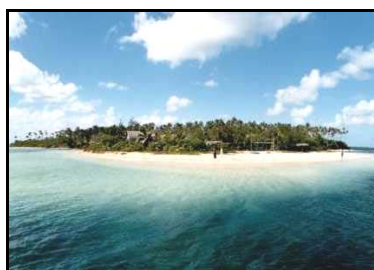
fakakatoa leva 'o e mahu'inga 'o e fua 'o e ngoue na'e huatu ki muli na'e 'alu hake ia 'aki 'a e \$3.6 miliona (peseti 'e 17.6) lolotonga 'a e ta'u, 'o fakahoa ia ki he kake \$10.8 miliona (peseti 'e 112.6) lolotonga 'a e ta'u kuo 'osi. Na'e uesia 'e he mafanaange 'a e 'ea tupu mei he El Nino 'a e tafa'aki toutai, 'o holo ai 'a e lahi 'o e ika mo e ngaahi koloa kehe 'o 'oseni na'e utaatu ki muli, fe'unga 'eni mo e \$2.8 miliona (peseti 'e 18.7) lolotonga 'a

e ta'u, 'o fakahoa ki he kake \$3.3 miliona, (peseti 'e 28.0) 'i he ta'u fakapa'anga 2001/02.

Neongo 'a e uesia fakamamani lahi 'a e takimamata 'e he tau 'i 'Iulaki, mafola 'o e mahaki SARS, mo e fakapa pomu 'i Bali, na'e fe'unga 'a e kau folau'eve'eva na'e tu'uta mai ki Tonga ni lolotonga 'a e ta'u 2002/03 mo e toko 43,491, 'a ia ko e peseti 'e 85.0 na'e tu'uta vakapuna mai. Na'e fe'unga 'eni mo e kake peseti 'e 9.3, fakahoa ki he kake peseti 'e 5.1 lolotonga 'a e ta'u 2001/02.

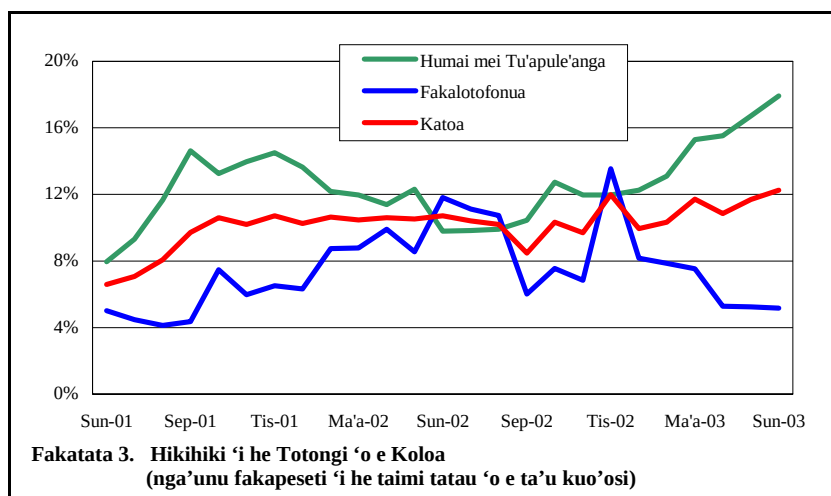

Na'e hokohoko atu pe 'a e kake 'a e ngaahi ngaue langa lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2002/03, 'o kau ki ai 'a e ngaahi ngaue langa na'e kakato pea 'i he taimi tatau na'e kamata mo ha ngaahi ngaue langa fo'ou.

Fakatatau ki he savea na'e fakahoko 'e he Pangike Pule ki he ngaahi falekoloa fakatau naunau langa lalahi 'e valu 'i Tonga ni, na'e ha heni 'a e kake 'i he fakatau atu 'o e koloa naunau langa, 'aki 'a e peseti 'e 6.0 lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2002/03, 'o fakahoa ki he kake peseti 'e 25.1 lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2001/02.

Fakatatau ki he savea na'e fakahoko 'e he Pangike Pule ('o kau ki ai 'a e fakatau 'o e me'alele, supamaketi mo e ngaahi koloa faka'api), na'e 'alu hake ai 'a e fefakatau'aki fe'unga mo e peseti 'e 1.6, 'o fakahoa ia ki he kake peseti 'e 19.5 'i he ta'u kuohili. Ko e kake ko 'eni na'e tupu ia mei he lahi 'o e fakatau me'alele, kae holo 'a e fakatau 'a e supamaketi mo e ngaahi naunau faka'api. Kaekehe, ko e ola 'o e savea ko 'eni 'oku makatu'unga pe ia 'i he ngaahi falekoloa 'e fitu na'e ma'u hokohoko 'e he Pangike Pule 'a 'enau ngaahi foomu savea. Na'e kau ki ai 'a e fakatau'anga me'alele 'e ua, supamaketi 'e fa, mo e falekoloa naunau faka'api 'e taha.

Na'e holo si'i pe 'aki 'a e peseti 'e 0.7 'a hono ngaue'aki 'o e 'uhila lolotonga 'a e

ta'u, kae 'alu hake 'a e tokolahi ia 'o e kau ma'u 'uhila fe'unga mo e peseti 'e 8.5, pea ko e totongi 'o e 'uhila na'e 'alu hake ia 'aki 'a e peseti 'e 21.3 lolotonga 'a e ta'u.

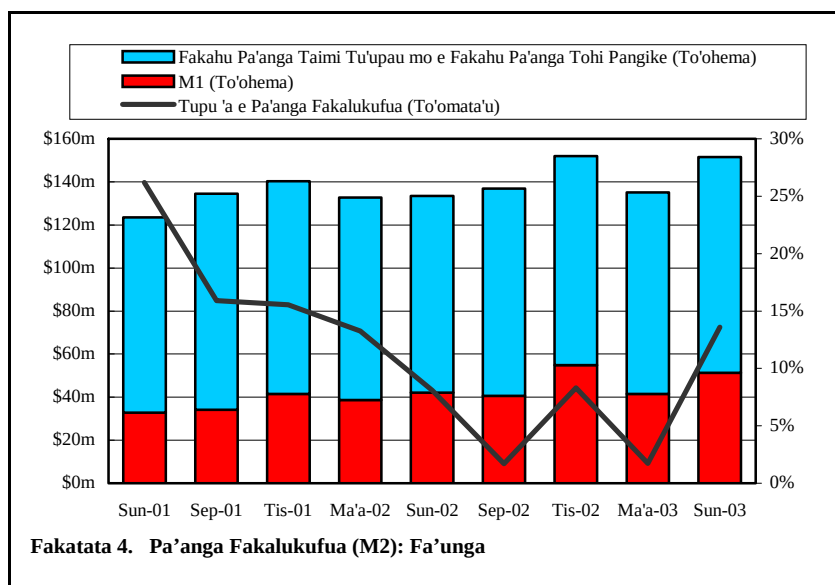
Na'e 'alu hake 'aki 'a e peseti 'e 12.3 'a e 'avalisi 'o e hikihihi fakata'u 'i he totongi 'o e koloa ('i hono ngaue'aki 'o e CPI) 'i he a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2003, 'o fakahoa ia ki he kake peseti 'e 10.7 'i he faka'osinga 'o Sune 2002. Ko e kake ko 'eni na'e tupu ia mei he hiki 'i he totongi 'o e ngaahi koloa humai mei muli ('a ia 'oku fe'unga mo e peseti 'e 66.2 e fakakatoa 'o e hiki 'i he totongi 'o e ngaahi koloa).

Ko e hiki 'i he totongi 'o e ngaahi koloa humai mei muli na'e fe'unga ia mo e peseti 'e 17.9 lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2002/03, 'o ma'olunga ia 'i he kake peseti 'e 9.8 lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2001/02. Ko e hiki 'i he totongi 'o e ngaahi koloa fakalotofonua na'e fe'unga pe ia mo e peseti 'e 5.2, 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 11.8 lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga kuohili.

Koe'uhi ko e 'ikai ha fu'u liliu lahi 'i he mahu'inga 'o e koloa huatu ki tu'apule'anga, na'e uestia 'e he ngaahi ngaue

faka'ekonomika 'oku ha atu 'i 'olunga 'a e tu'unga na'e 'i ai 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli lolotonga 'a e ta'u, ko ia ai na'e hokohoko atu 'a e feinga 'a e Pangike Pule ke malu'i 'a e pa'anga talifaki 'aki hano tuku atu ha fakangatangata ki he lahi e no ke tuku atu 'e he ngaahi pangike takitaha. Neongo 'eni, ko e tu'unga lelei na'e 'i ai 'a e uta atu 'o e fo'i hina 'i he 2002/03, pa'anga humai 'i he ngaahi ngaue fakatakimamata, talafi pa'anga mei muli, mo e lahiange 'a e fakahu pa'anga muli 'a e kakai, na'e makatu'unga ai 'a e fakalahi peseti 'e 13.6 'a e lahi 'o e pa'anga fakalukufua 'a e fonua, 'o fakahoa ia ki he kake peseti 'e 8.1 'i he ta'u kuohili. Makatu'unga 'i heni, na'e 'alu hake 'a e ngaahi no na'e tuku atu 'e he ngaahi pangike 'aki 'a e peseti 'e 18.8, 'o fakahoa ia ki he kake peseti 'e 8.2 'i he 2001/02. Na'e lahiange 'a e no mai 'e he ngaahi kautaha fakapa'anga 'a e pa'anga muli ki hono fakapa'anga 'a e kake fakalukufua 'a e ngaahi no na'e tuku atu 'e he ngaahi kautaha fakapa'anga.

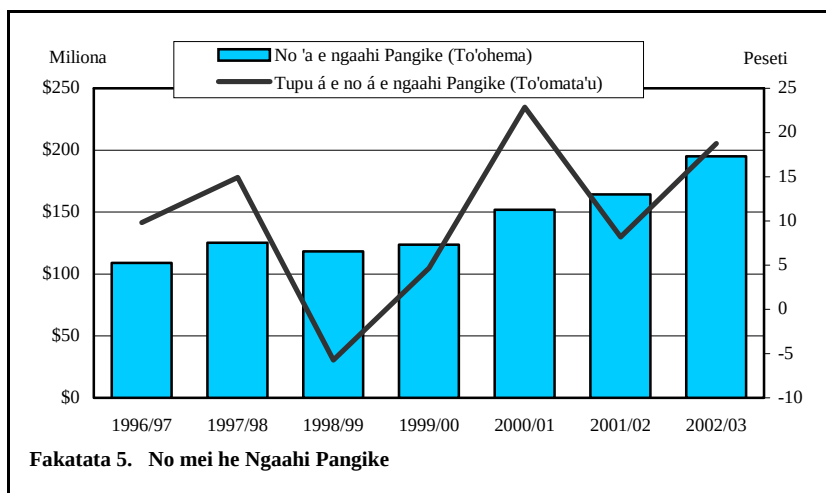
Ko e lahi 'o e no na'e faka'ata atu ki he tafa'aki taautaha na'e 'alu hake ia 'aki 'a e

peseti 'e 12.6 (peseti 'e 14.6 'i he 2001/02), ko e peseti 'e 62.9 ai na'e tuku atu ia ki he tafa'aki 'a e ngaahi ngaue taufefito ki he ngaahi ngaue kehe, pea peseti 'e 37.1 ko e ngaahi no taautaha ia, taufefito pe ki he no fale. 'I he taimi tatau na'e toho foki 'e he pule'anga 'a e konga lahi 'o 'ene fakahu pa'anga mei he ngaahi pangike pea pehe ki ha'ane no pa'anga muli. Na'e makatu'unga heni 'a e holo 'a e tu'unga fakapa'anga

totonu 'a e pule'anga 'aki 'a e \$8 miliona lolotonga 'a e ta'u, 'o fakahoa ki he kake \$19 miliona 'i he ta'u kuohili.

Na'e 'ikai foki ha liliu ki he totongi tupu na'e pulusi atu 'e he ngaahi pangike fakakomesiale ki he'enua ngaahi fakahu pa'anga, kae 'alu hake 'a e totongi tupu na'e tuku atu 'e he kautaha fakapa'anga ki he'enua ngaahi ponite. Na'e 'ikai ha liliu

lahi 'i he 'avalisi 'o e totongi tupu na'e tuku atu 'e he ngaahi pangike fakakomesiale mo e kautaha fakapa'anga ki he'enua ngaahi no.

Fakatatau ki he lekooti 'o e fehu'aki pa'anga mo muli (OET), na'e fe'unga 'a e

palanisi 'o e fehu'aki pa'anga mo muli mo e fe'amokaki \$2.6 miliona 'i he ta'u 2002/03, 'o fakahoa ia ki he huluatu \$13.8 miliona 'i he ta'u 2001/02. Na'e fe'unga 'a e palanisi 'o e fehu'aki koloa mo muli mo e fe'amokaki \$124.4 miliona, 'o fakahoa ia ki he fe'amokaki \$94.9 miliona 'i he ta'u

Tepile 3. FAKAIKIKI 'O E LEKOOTI FEHU'AKI PA'ANGA MO MULI (OET): Fakata'u				
	1999/2000	2000/01	2001/02	2002/03
A. Palanisi 'o e fefakatau'aki koloa	-84.7	-96.7	-94.9	-124.4
Kolua huatu	17.9	23.3	38.8	38.6
Kolua humai	102.6	120.0	133.7	163.0
E. Palanisi 'o e ngaahi ngaue	3.2	-17.2	-4.1	-11.9
Totongi mai	30.0	23.0	36.2	54.8
Totongi atu	26.9	40.2	40.3	66.7
F. Palanisi 'o e tupu 'i he ngaahi 'inivesi	-0.8	-2.2	-1.2	-3.3
Totongi mai	3.6	3.2	5.0	4.7
Totongi atu	4.3	5.4	6.2	8.1
H. Palanisi 'o e talafi pa'anga	66.3	89.9	116.0	128.9
Totongi mai	79.4	107.0	143.7	151.4
Taautaha	78.6	105.7	142.1	149.6
Pule'anga	0.7	1.3	1.6	1.8
Totongi atu	13.1	17.1	27.7	22.6
Taautaha	12.5	16.4	26.9	20.7
Pule'anga	0.6	0.7	0.8	1.8
I. Palanisi 'o e 'akauni lolotonga (A+E+F+H)	-16.0	-26.2	15.8	-10.7
K. Palanisi 'o e 'akauni tefito	4.2	6.2	15.7	17.4
Pa'anga tefito fakapule'anga	5.1	5.2	11.2	16.9
Humai	8.3	8.7	27.0	24.1
Huatu	3.1	3.5	15.8	7.2
Pa'anga tefito taautaha	-1.0	1.0	4.5	0.5
Humai	7.4	19.9	14.0	9.8
Huatu	8.4	18.9	9.5	9.3
L. Ngaahi pa'anga, humai	3.9	19.5	-17.7	-9.3
M. Palanisi fakalukufua (I+K+L) 1/	-7.9	-0.4	13.8	-2.6
1/ Fakatatau ki he liliu 'i he pa'anga talifaki 'a e Pule'anga.				

kuohili, na'e tupu 'eni mei he lahiange 'a e hu koloa mei muli, 'a ia na'e a'u ki he \$163.0 miliona 'i he ta'u 2002/3, ko e kake 'eni peseti 'e 21.9 'i hono fakahoa ki he ta'u kuohili. 'I he taimi tatau na'e holo si'i 'a e koloa na'e uta atu ki tu'apule'anga 'aki 'a e \$0.2 miliona (peseti 'e 0.5). Ko e koloa na'e uta atu ki tu'apule'anga na'e takimu'a ai 'a e hina, ika mo e ngaahi koloa kehe 'o 'oseni pea mo e vanila. Na'e fe'unga 'a e palanisi 'o e fehu'aki 'o e ngaahi ngaue mo e fe'amokaki \$11.9 miliona. Ko e talafi pa'anga taautaha na'e fe'unga ia mo e \$128.9 miliona (peseti 'e 11.1). Kaekehe na'e 'ikai fe'unga 'eni ke ne fakapa'anga 'a e fe'amokaki 'i he palanisi 'o e fehu'aki koloa, ngaahi ngaue mo e 'inivesi. Ko ia ai na'e a'u ai 'a e palanisi 'o e fehu'aki koloa mo e ngaahi ngaue ki he fe'amokaki \$10.7 miliona, ko e liliu lahi 'eni mei he huluatu \$15.8 miliona 'i he ta'u kuohili. Na'e

ma'ulalo foki 'a e totongi pa'anga ki muli 'a e pule'anga ki he'ene ngaahi no lolotonga 'a e ta'u 2002/03, pea fe'unga ai 'a e palanisi 'i he fehu'aki 'o e pa'anga tefito moe huluatu \$17.4 miliona, ko e kake peseti 'e 10.2 mei he huluatu \$15.8 miliona 'i he ta'u kuohili. Fakatatau ki he lekooti 'o e fehu'aki pa'anga mo muli, na'e fe'unga 'a e pa'anga totongi atu ki muli na'e 'ikai ma'u hano lekooti mo e \$9.3 miliona lolotonga 'a e ta'u. Na'e iku 'a e ngaahi fehu'aki pa'anga ko 'eni 'o holo ai 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli ki he \$36.9 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2003, 'o fakahoa ia ki he \$39.6 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2002. Na'e fe'unga 'eni mo e mahu'inga 'o e koloa humai mei muli ki he mahina 'e 2.4, 'a ia na'e kei ma'ulalo pe ia 'i he tu'unga fakafiemalie ko e mahina 'e 3 ki he 4.

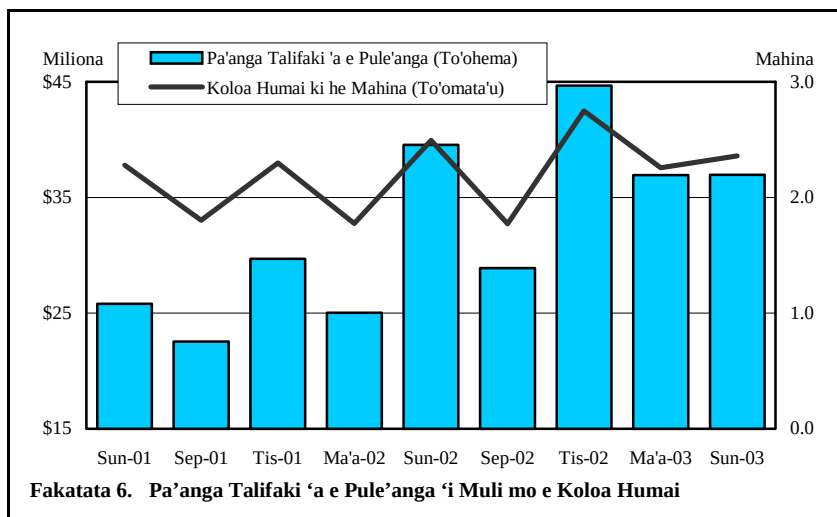
Ngaahi Fokotu'utu'u Fakapa'anga Lolotonga 2002/03

Ko e tefito'i taumu'a 'a e fokotu'utu'u fakapa'anga 'a e Pangike Pule: ke fakapapau'i 'oku 'i he tu'unga fakafiemalie 'a e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli, pea 'i he taimi tatau ke ta'ota'ofi 'a e hikihihi 'i he tu'unga 'o e totongi koloa. 'Oku pehe 'e he Pangike Pule ko e tu'unga fakafiemalie 'a e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli ke fe'unga mo e koloa humai ki he mahina 'e 3 ki he 4.

Na'e kei holoa pe 'a e tu'unga na'e 'i ai 'a e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli lolotonga e ta'u fakapa'anga 2002/03. Neongo hono ma'u mai 'a e konga 'uluaki 'o e no 'a e Pule'anga mei he Pangike Fakalakalaka 'a 'esia (\$10.7 miliona, fe'unga ia mo e US\$5 miliona) 'i Sune 2002, na'e kei ma'ulalo pe 'a e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i he tu'unga fakafiemalie, lolotonga 'a e ta'u. 'I Siulai 2002, na'e holo ai 'a e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli ki he \$30.2 miliona (fe'unga ia mo e koloa humai ki he mahina 'e 1.8) mei he \$39.6 miliona 'i Sune 2002 (fe'unga mo e koloa humai ki he mahina 'e 2.5). Na'e kamata ke kake 'a e pa'anga talifaki 'a e pule'anga 'i muli 'i he faka'osinga 'o e kuata hono fa, makatu'unga mei he humai 'a e pa'anga mei hono uta atu 'o e fo'i hina ki

muli, 'a ia na'e a'u ki he \$45.7 miliona (fe'unga mo e koloa humai ki he mahina 'e 2.8) 'i he faka'osinga 'o Sanuali 2003. 'I he a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2003, na'e holo ai 'a e pa'anga talifaki fakalukufua 'a e pule'anga 'i muli ki he \$36.9 miliona (fe'unga mo e koloa humai ki he mahina 'e 2.4), 'o fakahoa ia ki he \$39.6 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2002 (fe'unga mo e koloa humai ki he mahina 'e 2.5).

Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2002/03, na'e kei ngaue'aki pe 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi fakangatangata fakapa'anga, 'o kau ai 'a hono hilifaki 'a e fakangatangata 'i he lahi 'o e no 'oku tuku atu 'e he pangike takitaha, 'o makatu'unga 'i ha fakangatangata fakalukufua 'o e no 'a e ngaahi pangike. Neongo na'e hoa 'a e fakangatangata fakalukufua ko 'eni mo e ngaahi fokotu'u na'e ha 'i he ola 'o e ngaue 'a e IMF 'Atikolo IV 'i Ma'asi 2001, na'e fokotu'u mai 'i he lipooti 'a e misiona tatau pe 'i Novema 2002, ke toe fakafefekaange hono hilifaki 'a e fakangatangata 'i he lahi 'o e no 'aki hano hilifaki ha tautea ki he ngaahi pangike ko ia 'oku nau maumau'i 'a

e ngaahi fakangatangata ko 'eni. Na'e kei tu'uma'u pe 'i he peseti 'e 12.0 'a e totongi tupu ma'ulalo taha na'e ngaue'aki 'e he Pangike Pule ki he'ene ngaahi no, pea tu'uma'u pe mo e lahi 'o e pa'anga talifaki kuopau ke fakahu 'e he ngaahi pangike 'i he Pangike Pule 'i he peseti 'e 15.

Tupu mei he ngaahi faingata'a fakapa'anga 'oku fehanganagai mo e Pangike Pule, na'e 'ikai ai ke lava ke ngaue'aki 'a e founa fakamaketi ke pule'i lelei 'a e pa'anga 'oku takai 'i he fonua, 'a ia ko e me'angaue fakapa'anga fe'unga ia ke ngaue'aki. Ko ia ai 'i he a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2003, na'e 'ikai ke toe fakatau atu 'e he Pangike Pule 'ene ngaahi Nouti. Ka neongo 'eni, 'oku 'i ai 'a e fakalotolahi 'i he fakaha 'e he Potungaue Pa'anga 'oku 'i ai 'enau fakakaukau ke tuku atu ha Pila taimi nounou 'a e pule'anga fakatatau ki he Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'anga, ke fetongi 'aki 'a e Nouti 'a e Pangike Pule ke pule'i'aki 'a e pa'anga 'oku takai 'i he fonua.

Na'e kei hokohoko atu pe 'a hono tuku atu fakataimi 'e he Pangike Pule 'a e pa'anga ki he ngaahi pangike 'aki 'a hono toe fakatau mai 'o e ngaahi aleapau fakahu pa'anga mo e ngaahi pangike fakalotofonua. 'I he ta'u fakapa'anga 2002/03, na'e fe'unga 'a hono fakatau mai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi aleapau ni mo e \$12.6 miliona. Ko e totongi tupu ki hono fakatau 'o e ngaahi aleapau' ni na'e kamata pe ia mei he peseti 'e 17 ki he peseti 'e 19.5 ki he ta'u.

Lolotonga 'a e ta'u, na'e hokohoko atu pe hono ngaue'aki 'a e maketi ki he feno'aki 'a e ngaahi pangike fakalotofonua. Na'e fe'unga mo e \$26.6 miliona 'a e fakakatoa 'o e feno'aki 'a e ngaahi pangike fakalotofonua lolotonga 'a e ta'u, 'o kamata pe ia mei he no 'aho 'e taha ki he mahina 'e 6. Ko e totongi tupu leva na'e hilifaki ki he ngaahi no 'aho 'e taha na'e peseti 'e 6 ki he ta'u.

Na'e 'ikai foki tuku atu 'e he pule'anga ha ponite fo'ou lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga ke tokoni ki hono fakapa'anga 'a 'ene ngaahi ngaue, ka ko hono fakafo'ou pe 'a e ngaahi ponite na'e 'osi honau taimi, lolotonga 'a e ta'u. Kaekehe, na'e 'i ai ha kau ma'u ponite na'a nau fiema'u ke fakafoki ange 'enau pa'anga 'i he kakato 'a e taimi 'o 'enau ponite pea pau ai ke fakatau ia 'e he Pangike Pule. 'Oku fengaue'aki fakataha foki 'a e Pangike Pule mo e Potungaue Pa'anga ke fakasi'isi'i 'a hono ngaue'aki 'a e founa ni ke fakapa'anga 'aki 'a 'e ngaahi ngaue 'a e Pule'anga.

Ngaahi Totongi Koloa

Ko e 'avalisi 'o e hikihihi fakata'u 'i he totongi 'o e koloa ('i hono ngaue'aki 'a e CPI) 'i he a'u mai ki he faka'osinga 'o e Sune 2003, na'e 'alu hake ia 'aki 'a e peseti 'e 12.3, 'o fakahoa ki he kake peseti 'e 10.7 'i he faka'osinga 'o Sune 2002. Ko e kake 'i he hikihihi 'o e totongi 'o e koloa na'e makatu'unga ia mei he kake 'i he totongi 'o e ngaahi koloa humai mei tu'apule'anga ('a ia na'e fe'unga mo e peseti 'e 66.2 'o e fakakatoa 'i he hikihihi e totongi 'o e koloa).

Na'e fe'unga mo e peseti 'e 17.9 'a e hikihihi fakata'u 'a e totongi 'o e koloa humai mei muli 'i he a'u mai ki he faka'osinga 'o Sune 2003, 'o ma'olungaange ia 'i he hikihihi peseti 'e 9.8 'i he faka'osinga 'o Sune 2002. Ko e hikihihi 'i he totongi 'o e koloa humai lolotonga 'a e ta'u na'e ha mahino ia 'i he hiki 'o e totongi 'i he tafa'aki ki he fefononga'aki fe'unga mo e peseti 'e 26.0. Ko e ngaahi tafa'aki kehe na'e tu'unga mei ai 'a e hikihihi 'i he totongi 'o e koloa humai na'e kau ki ai 'a e koloa vala mo e su (peseti 'e 19.2), tapaka mo e kava malohi

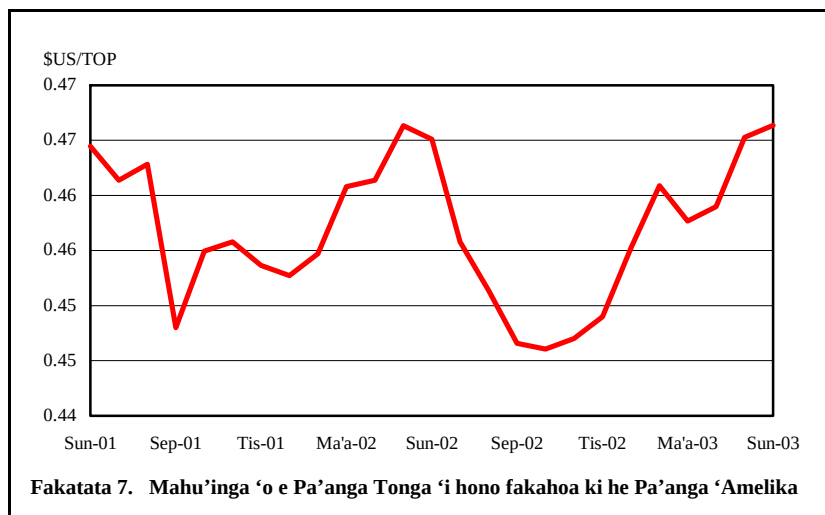
(peseti 'e 16.9), koloa me'atokoni (peseti 'e 15.6), koloa faka'api (peseti 'e 15.2), naunau langa fale (peseti 'e 10.8) mo e koloa mo e ngaahi ngaue kehe (peseti 'e 9.6).

Na'e fe'unga mo e peseti 'e 5.2 'a e hikihiki 'i he totongi 'o e koloa fakalotofonua 'o ma'ulaloange ia 'i hono fakahoa ki he kake peseti 'e 11.8 lolotonga 'i he ta'u fakapa'anga kuo'osi. Ko e hiki ko 'eni 'i he totongi 'o e koloa fakalotofonua na'e makatu'unga ia mei he hiki 'i he totongi 'o e koloa tapaka mo e kava malohi 'aki 'a e peseti 'e 19.1, 'o ma'olungaange ia 'i he hiki peseti 'e 3.1 'i he faka'osinga 'o Sune 2002. Ko e ngaahi tafa'aki kehe na'e makatu'unga ai 'a e hiki 'i he totongi 'o e ngaahi koloa fakalotofonua na'e kau ki ai 'a e koloa vala mo e su (peseti 'e 14.9); naunau faka'api (peseti 'e 11.5); koloa mo e ngaahi ngaue kehe (peseti 'e 7.0), koloa me'atokoni (peseti 'e 3.4) mo e tafa'aki ki he fefononga'aki (peseti 'e 1.6).

Fetongi Pa'anga mo Muli

Lolotonga 'a e ta'u, na'e holo ai 'a e mahu'inga 'o e pa'anga 'aki 'a e peseti 'e 10.1 'i hono fakahoa ki he pa'anga 'a e

ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki mo ia ('i hono ngaue'aki 'a e NEER, 'a ia 'oku ne tala 'a e fe'unu'aki 'i he 'avalisi 'o e mahu'inga 'o e pa'anga 'i hono fakahoa ki he pa'anga 'o e ngaahi fonua 'oku fefakatau'aki mo ia). Na'e holo 'a e mahu'inga 'o e pa'anga 'i hono fakahoa ki he pa'anga 'Aositelelia 'aki 'a e peseti 'e 16.2, pa'anga Nu'usila 'aki 'a e peseti 'e 15.6 mo e pa'anga Fisi 'aki 'a e peseti 'e 12.8. Kaekehe, na'e 'alu hake si'i pe 'a e mahu'inga 'o e pa'anga 'i hono fakahoa ki he pa'anga 'Amelika 'aki 'a e peseti 'e 0.3 lolotonga 'a e ta'u, hili ia 'a 'ene holo peseti 'e 4.1 lolotonga 'a e 'uluaki mahina 'e 4 'o e ta'u fakapa'anga 2002/03. Na'e malohiange 'a e mahu'inga 'o e pa'anga 'i hono fakahoa ki he 'ieni Siapani, 'aki 'a e peseti 'e 0.4 lolotonga 'a e ta'u. Ko e ngaahi fe'unu'aki ko 'eni na'e ha mahino ai 'a e malohiange 'a e pa'anga 'Aositelelia mo e pa'anga Nu'usila 'i hono fakahoa ki he pa'anga 'Amelika lolotonga 'a e vaha'a taimi ko 'eni. Na'e holo 'a e tu'unga totonu 'o e fakafetongi pa'anga (REER - 'a ia 'oku ne tala 'a e tu'unga fefakatau'aki 'o Tonga 'i hono fakahoa ki he ngaahi fonua 'oku nau fefakatau'aki) 'aki 'a e peseti 'e 0.5

Tafa’aki Fakapa’anga

‘Oku fakamafai’i ‘a e Pangike Pule ‘e he Lao ki he Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga mo e Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa’anga ke ne fakahoko hono tokanga’i fakalelei ‘o e ngaahi kautaha fakapa’anga kuo laiseni. Ko e kaveinga tefito ‘a e Pangike Pule ke tokanga’i e ma’uma’uluta ‘a e founga ngaue fakapa’anga pea malu ‘a e pa’anga ‘a e kau fakahu pa’anga ‘i he ngaahi kautaha fakapa’anga kuo laiseni.

‘I he tafa’aki fakapa’anga ‘i Tonga ni, ‘oku ‘i ai ha ngaahi pangike fakakomesiale ‘e tolu, Pangike Fakalakalaka mo e Pangike Pule. Na’e fe’unga ‘a e koloa fakalukufua ‘a e ngaahi pangike, ‘ikai ke lau ki ai ‘a e Pangike Pule, mo e \$263.3 miliona ‘i he faka’osinga ‘o Sune 2003, ‘a ia ko e kake ‘eni ‘aki ‘a e peseti ‘e 12.0 mei he ta’u kuohili. Na’e holo hifo ‘a e ‘inasi ‘o e ngaahi pangike fakakomesiale ‘i he maketi ki he peseti ‘e 80.3, kae kake ‘a e ‘inasi ‘o e Pangike Fakalakalaka ki he peseti ‘e 19.7 ‘i he 2002/03, ‘o fakahoa ki he peseti ‘e 81.4 mo e peseti ‘e 18.6 ‘o e ta’u kuohili.

Ngaahi Pangike Fakakomesiale: Ngaahi Koloa mo ‘enau Ngaahi Ngaue

Ko e ngaahi pangike fakakomesiale ‘e tolu na’e faifatongia lolotonga ‘a e 2002/03, ‘a ia ko e ua ‘oku lesisita ‘i Tonga ni, pea ko e taha ko e va’a ‘o ha pangike muli.

Ngaahi Pangike Fakakomesiale ‘i Tonga ni

<u>Pangike</u>	<u>‘Ulu’i ‘Ofisi</u>
Westpac Pangike ‘o Tonga	Nuku’alofa, Tonga
Pangike MBf	Nuku’alofa, Tonga
Pangike ANZ	Melipoane, ‘Aositelelia

‘Oku tu’u foki ‘a e ‘ulu’i ‘ofisi ‘o e Westpac Pangike ‘o Tonga mo hono ngaahi va’a ‘e tolu ‘i Tongatapu, pea ‘oku toe ‘i ai pe mo hono va’a ‘i Vava’u,

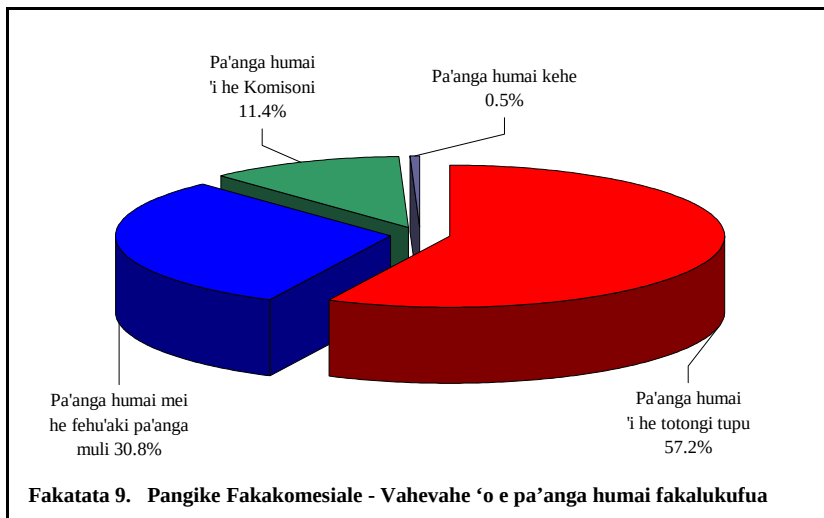
Tepile 4. NGAahi 'AKAUNI 'A E NGAahi PANGIKE FAKAKOMESIALE						
	1997/98	1998/99	1999/2000	2000/01	2001/02	2002/03
Fakahupa'anga Taimi Nounou						
Tokolahi	2,684	2,252	2,047	3,035	6,711	17,751
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	20.4	23.6	27.4	40.4	46.5	57.4
Fakahupa'anga Tohi Pangike						
Tokolahi	64,900	55,532	61,269	73,502	56,978	53,790
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	22.3	24.0	24.6	31.2	36.8	36.9
Fakahupa'anga Taimi Tu'upau						
Tokolahi	2,376	1,246	2,357	3,413	4,505	5,546
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu (\$m)	41.4	45.0	47.5	48.5	49.5	49.3
Tokolahi Fakakatoa	69,960	59,030	65,673	79,950	68,194	77,087
Lahi 'o e Pa'anga kuo Fakahu fakakatoa (\$m)	84.1	92.5	99.4	120.2	132.8	143.5

ai 'a e ngoue, pea ko e peseti leva 'e 11.1
ki he ngaahi no kehe.

Na'e tupu 'a e fakahu pa'anga 'i he ngaahi pangike fakakomesiale fe'unga mo e peseti 'e 8 ki he \$143.5 miliona 'i he 2002/03, 'o fakahoa ia ki he tupu peseti 'e 10 'i he 2001/02. Na'e 'alu hake 'a e tokolahi 'o e kau fakahu pa'anga 'aki 'a e peseti 'e 13 ki he toko 77,087 'o fakahoa ia ki he holo peseti 'e 15 'i he ta'u kuohili. Na'e 'alu hake 'a e tokolahi 'o e kau fakahu pa'anga tohi sieke 'aki 'a e peseti 'e 165, kae holo 'a e tokolahi 'o e kau fakahu pa'anga tohi pangike 'aki 'a e peseti 'e 6 pea 'alu hake mo e tokolahi 'o e kau fakahu pa'anga taimi tu'upau 'aki 'a e peseti 'e 23. 'I he mahu'inga 'o e pa'anga, na'e 'alu hake ai 'a e lahi 'o e fakahu pa'anga tohi sieke 'aki 'a e peseti 'e 23, fakahu pa'anga tohi pangike 'aki 'a e peseti 'e 0.1, kae holo 'a e fakahu pa'anga taimi tu'upau 'aki 'a e peseti 'e 0.3.

Tepile 5. OLA 'O E NGA AHI NGAUE FAKAPA'ANGA 'A E NGA AHI PANGIKE						
	1997/98	1998/99	1999/2000	2000/01	2001/02	2002/03
Tupu Te'eki Tukuhaui (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	2.9	4.3	5.2	5.4	6.4	5.8
Fakakatoa 'o e Pa'anga Humai (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	9.0	9.3	9.9	10.4	11.5	11.6
Pa'anga Humai 'i he Totongi Tupu (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	5.6	5.3	5.5	5.8	6.4	6.7
Pa'anga Humai Kehe (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	3.4	4.0	4.4	4.6	5.1	5.0
'Avalisi Totonu 'o e Tupu (%)	6.7	6.4	6.7	7.0	7.8	8.1
Fakamole Fakakatoa (% 'avalisi 'o e koloa fakalukufua)	5.4	4.4	4.6	4.4	4.9	4.8
Sino'i Pa'anga Tefito 'a e Ngaahi Pangike (%)		33.4	25.0	23.6 ¹	24.3	19.8

¹ Fakatonutonu

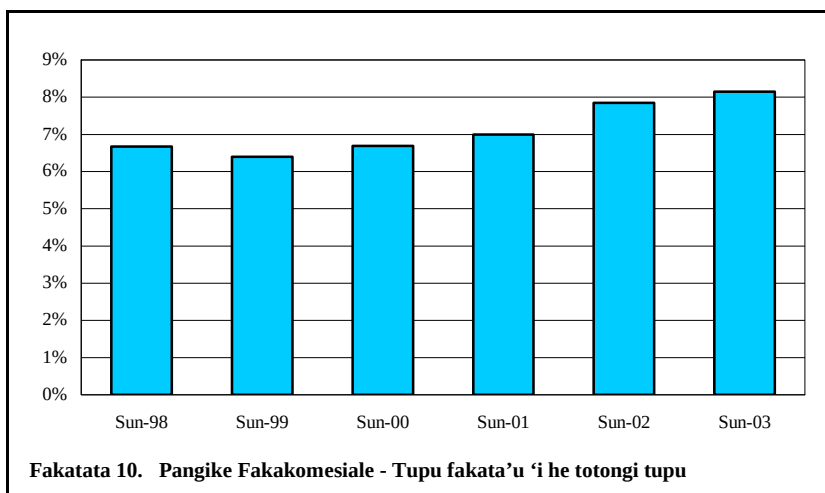

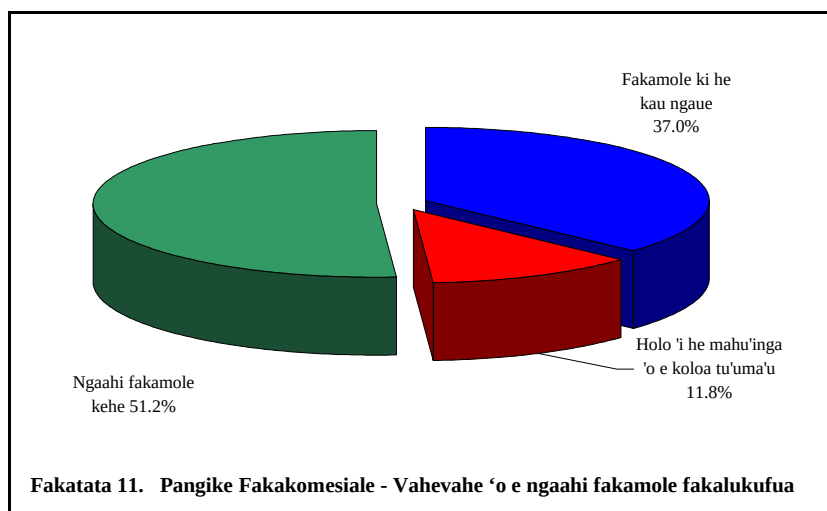
Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga

Na'e fe'unga 'a e tupu fakalukufua te'eki ke tukuhau'i 'a e ngaahi pangike fakakomesiale mo e peseti 'e 5.8 ('o e 'avalisi 'o 'enau ngaahi koloa fakalukufua) 'i he 2002/03, 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 6.4 'i he 2001/02. Na'e makatu'unga 'eni 'i he si'ianghe 'a e tupu 'a e ngaahi pangike, lolotonga 'a e ta'u 'a ia na'e makatu'unga ia mei he fakalahi 'o e pa'anga 'oku tuku talifaki ki ha mole na'a hoko 'o ka 'ikai

totongi fakafoki ha no.

Na'e fe'unga 'a e pa'anga humai fakalukufua mo e peseti 'e 11.6 'o e 'avalisi 'o e mahu'inga fakalukufua 'o e ngaahi koloa 'a e ngaahi pangike, ko e 'alu hake si'i pe ia mei he peseti 'e 11.5 'i he 2001/02. Na'e fe'unga 'a e pa'anga humai 'i he totongi tupu hili hono to'o 'o e ngaahi fakamole mo e peseti 'e 6.7 'o e 'avalisi 'o 'enau koloa fakalukufua. Ko e kongahia 'o e pa'anga humai 'a e ngaahi

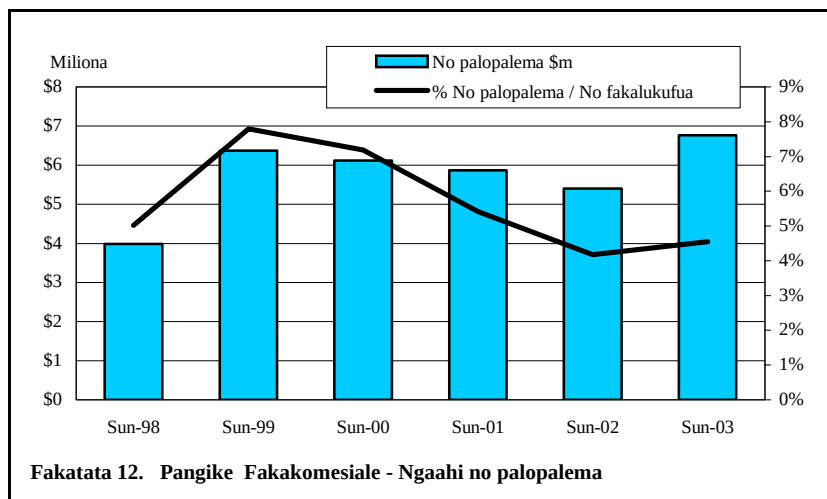

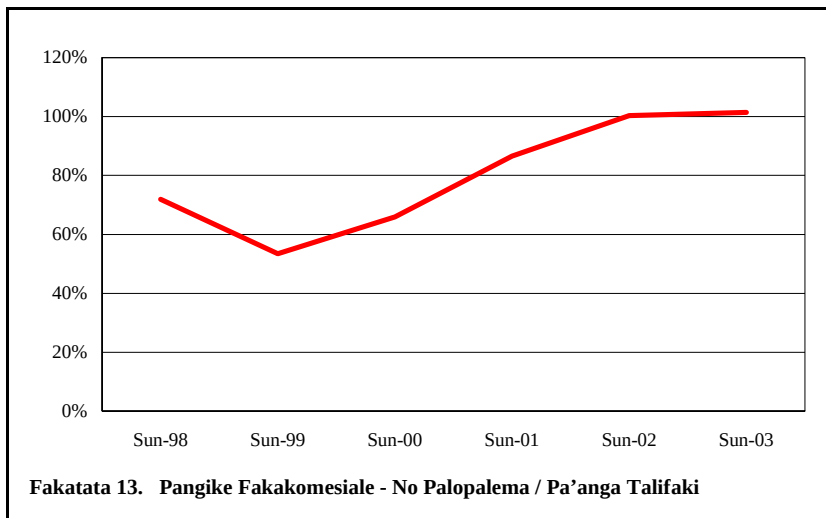

pangike na'e ma'u ia mei he ngaahi no na'e faka'ata atu. Na'e fe'unga 'a e pa'anga humai mei he totongi tupu 'ata'ata pe mo e peseti 'e 57.2 'o e tupu fakalukufua 'a e ngaahi pangike 'i he 2002/03, 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 55.5 'i he 2001/02. Ko e peseti leva 'e 30.8 ko e pa'anga humai ia mei he ngaahi fehu'aki pa'anga mo muli, 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 35.3 'i he ta'u kuohili pea peseti leva 'e 12.0 ko e pa'anga humai mei he komisoni mo e ngaahi ngaue kehekehe pe. Na'e holo si'i pe 'a e pa'anga

humai kehe ki he peseti 'e 5.0 'o e 'avalisi 'o e koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike, mei he peseti 'e 5.1 'i he ta'u kuohili.

Na'e 'alu hake ki he peseti 'e 8.1 'a e 'avalisi totonu 'o e totongi tupu na'e ma'u 'e he ngaahi pangike fakakomesiale ('a ia ko e pa'anga humai mei he ngaahi totongi tupu 'o fakahoa ki he ngaahi koloa fakakatoa 'a e ngaahi pangike), 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 7.8 'i he 2001/02.

Na'e holo si'i pe 'a e ngaahi fakamole 'a e ngaahi pangike fakakomesiale ki he peseti 'e 4.8 'o e 'avalisi 'o e ngaahi koloa fakakatoa 'i he 2002/03, 'o fakahoa ki he peseti 'e 4.9 'i he 2001/02. Na'e fe'unga mo e peseti 'e 37.0 'a e ngaahi fakamole 'a e ngaahi pangike ki hono totongi 'o e kau ngaue, 'o fakahoa ki he peseti 'e 39.8 'i he ta'u kuohili. Na'e fe'unga 'a hono fakamahu'inga 'i 'a e holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u mo e peseti 'e 11.8 pea ko e peseti 'e 51.2 leva ko e ngaahi fakamole ia ki he ngaahi koloa ke tokoni ki hono fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'o e ngaahi pangike.

Na'e fe'unga fakakatoa 'a hono fakahoa 'a e tu'unga totonu 'o e sino'i pa'anga tefito 'a e ngaahi pangike mo e peseti 'e 19.8 'i he faka'osinga 'o e ta'u 2003, 'a ia ko e holo ia mei he peseti 'e 24.3 'i he faka'osinga 'o Sune 2002. Na'e 'i 'olunga pe 'eni 'i he tu'unga ma'ulalo taha 'oku tu'utu'uni 'e he Pangike Pule, 'a ia ko e peseti 'e 15.

Na'e ha mai 'a e holo 'i he tu'unga lelei 'o e koloa fakalukufua 'a e ngaahi pangike fakakomesiale, tupu mei he 'alu hake 'a e

lahi 'o e ngaahi no palopalema ki he peseti 'e 4.5 'o e ngaahi no fakalukufua mei he peseti 'e 4.2 'i he faka'osinga 'o Sune 2002. Kaehehe, na'e 'alu hake si'i 'a e pa'anga talifaki ki he ngaahi no palopalema ki he peseti 'e 101.4, 'o fakahoa ia ki he peseti 'e 100.4 'i he faka'osinga 'o Sune 2002.

Ngaahi Kautaha Fakapa'anga: Pangike Langa Fakalalakaka 'o Tonga

Na'e fokotu'u 'a e Pangike Langa Fakalalakaka 'o Tonga 'i he 1977 mo e kaveinga ke tokoni'i 'a e ngaahi fiema'u fakapa'anga taimi nounou mo taimi loloa 'a e sekitoa taautaha. Ko e konga lahi 'o e ngaahi pa'anga 'oku ne ngaue'aki ko e fakahu sino'i pa'anga mei he polokalama tokoni 'a e pule'anga 'Aositelelia mo Nu'usila mo e ngaahi no mei he ngaahi kautaha fakapa'anga fakavaha'apule'anga. Kaekehe, kuo kamata ke holo 'a e ngaahi tokoni fakapa'anga mei he ngaahi kautaha fakapa'anga fakavaha'apule'anga ki he Pangike Langa Fakalalakaka, pea kuo toe fakalahiange 'enau kumi pa'anga fakalotofonua 'o fakafou 'i hono fakatau

atu 'enau ngaahi ponite mo e nouti.

'Oku tu'u 'a e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangike Langa Fakalakalaka 'i Tongatapu, pea 'oku 'i ai mo hono ngaahi va'a 'i Vava'u, Ha'apai, 'Eua, Niuatoputapu mo Niuafu'ou.

Na'e fe'unga 'a e ngaahi koloa fakalukufua 'a e Pangike Langa Fakalakalaka mo e \$52.0 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2003, 'a ia ko e kake 'eni 'aki 'a e \$8.3 miliona (peseti 'e 19.1) mei he ta'u kuohili. Na'e kake foki mo e no na'e faka'ata atu ki he tafa'aki taautaha 'aki 'a e peseti 'e 17.6 ki he \$44.8 miliona 'i he faka'osinga 'o Sune 2003, 'o fakahoa ia ki he tupu peseti 'e 9.3 'i he ta'u 2001/02. Kaekehe 'oku 'ikai ha mahino 'i he fika ko 'eni 'a e ngaahi no fakataimi, hange ko ia ko e no ki he to hina 'a ia 'oku ma'olunga taha 'a 'ene 'asi 'i 'Okatopa pea holo leva 'i he vaha'a taimi 'o Novema ki Sanuali. Na'e anga peheni 'a e tu'unga 'o e ngaahi no 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'i he faka'osinga 'o Sune 2003: peseti 'e 32.2 ki he ngoue; peseti 'e 20.2 ki he ngaahi ngaue'anga mo e ngaahi koloa; peseti 'e 38.8 ki he ngaahi no taautaha; mo e peseti 'e 5.2 ki he toutai.

Na'e kake 'a e ngaahi ponite mo e nouti 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'aki 'a e peseti 'e 55.2 ki he \$22.6 miliona 'i he 2002/03, 'o fakahoa ia ki he kake peseti 'e 17.7 'i he 2001/02. Na'e 'alu hake 'a e ngaahi nouti fakalukufua 'o e Pangike Langa Fakalakalaka 'aki 'a e \$7.4 miliona (peseti 'e 70.3) pea 'alu hake 'a e ngaahi ponite 'aki 'a e \$0.6 miliona (peseti 'e 14.8). Kaekehe, ko e ngaahi no mei he ngaahi kautaha fakapa'anga fakavaha'apule'anga na'e holo ia 'aki 'a e peseti 'e 14.7 ki he \$11.2 miliona 'i he 2002/03, 'o fakahoa ia ki he holo peseti 'e 15.7 'i he ta'u kuohili.

Tokanga'i 'o e Ngaahi Kautaha Fakapa'anga kuo Laiseni

'I he lolotonga 'o e ta'u, na'e hokohoko atu aipe 'a e ngaue 'a e tafa'aki ki he ngaahi Pangike mo e Kautaha Fakapa'anga ki hono tokanga'i 'a e ngaahi kautaha fakapa'anga. Na'e hokohoko atu aipe 'a hono vakai'i mo sivi'i 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi palani fakalukufua mo e ngaahi fokotu'utu'u ngaue 'a e ngaahi pangike kuo laiseni, ke lava 'o fakapapau'i 'oku tu'unga fakafiemalie pe 'a hono fakalele 'o e ngaahi pangike, fakatatau ki he ngaahi lao fakapangike mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangike Pule. 'Oku fakafalala 'a e konga lahi 'o e ngaue ko 'eni 'a e Pangike Pule 'i he ngaahi lipooti 'oku 'omai mei he ngaahi pangike fakalotofonua pehe ki he ngaahi 'a'ahi ke vakai'i tonu e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi pangike fakalotofonua lolotonga 'a e ta'u. Na'e vakai'i 'a e ngaahi lipooti ko 'eni ke fakapapau'i 'oku fakahoko 'enau ngaahi ngaue 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e lao mo e ngaahi tu'utu'uni kehe ki hono pule'i 'o e ngaahi pangike, hange ko e lahi 'o e pa'anga tefito kuopau ke tauhi 'e he pangike takitaha, lahi 'o e ngaahi no, mahu'inga 'o e ngaahi koloa, pea mo e tu'unga 'o e ngaahi no palopalema. Na'e vakai'i makehe foki 'a e ngaahi lipooti ni telia ha liliu lahi 'e hoko ki he tu'unga fakapa'anga 'o e ngaahi pangike.

Na'e fakahoko ha 'a'ahi 'e ua 'a e Pangike ki he ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni lolotonga 'a e ta'u, ke vakai'i 'enau ngaahi fokotu'utu'u ngaue pea mo hono fakahoko 'o e ngaahi fokotu'utu'u ko 'eni. Na'e fakatefito 'a e 'a'ahi ko 'eni ki hono vakai'i 'a e ngaahi fokotu'utu'u ke mapule'i'aki mo tokanga'i'aki 'enau ngaahi no. 'I he taimi tatau, na'e fakahoko

ma'u pe 'a e fakataha 'a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike ke fai ha talanoa mo femahino'aki ki he'enu founa ngaue mo fakapapu'i 'oku nau muimui ki he ngaahi lao fakapangike.

Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga

Na'e fakanofa 'a e Pangike Pule ko e Ma'u Mafai Lipooti Pa'anga (TRA) 'i he 2001, 'e he 'Ateni Seniale 'i hono tali 'e he Kapineti 'o fakatatau ki he kupu 11(1) 'o e Lao ki hono Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kaka mo e Pa'anga Hiamatea 2000. Na'e tuku atu leva ki he tafa'aki 'oku nau tokanga'i 'a e ngaahi pangike mo e kautaha fakapa'anga 'a e Pangike Pule ke nau fakahoko 'a e ngaue ko 'eni, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'o e kupu 11(2) 'o e Lao ki hono Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kaka mo e Pa'anga Hiamatea 2000. Kuo kamata foki 'a e fokotu'utu'u ngaue 'a e tafa'aki ko 'eni ke fakahoko 'ene ngaahi ngaue, 'o kau ki ai 'a e fiema'u ke lipooti ki he Pangike Pule 'e he ngaahi kautaha fakapa'anga kuo laiseni mo e ngaahi kautaha kuo fakamafai'i ki he fe'ave'aki pa'anga mo muli, ha ngaahi fe'ave'aki pa'anga 'oku ngalingali felave'i mo e fe'ave'aki 'o e pa'anga kaka mo e pa'anga hiamatea.

'Oku poupu'i 'e he Pangike Pule 'a e ngaue fakamamani lahi ko ia ki hono fakafepaki'i 'o e fe'ave'aki pa'anga kaka mo e fakapa'anga 'o e ngaahi ngaue fakatautoitoi, pea 'oku memipa foki 'i he komiti 'a e pule'anga ki hono fakafepaki'i 'a e ngaahi ngaue peheni. Na'e tali 'e he Kapineti ke fokotu'u 'a e komiti ko 'eni 'i

Fepueli 2003, 'aki 'a e taumu'a ke ne fale'i 'a e 'Ateni Seniale, tanaki ha ngaahi fakamatala falala'anga, pea fokotu'utu'u mo fakahoko lelei 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e lao ko 'eni. 'E tokoni foki 'a hono fokotu'u 'a e komiti ko 'eni, ki hono fakalelei'i 'a hono tokanga'i mo malu'i ke fakapapu'i 'oku 'ikai maumau 'a e ngaahi lao ki he tafa'aki ko 'eni.

'Ave Pa'anga ki Muli

Ko e mafai ki hono pule'i 'o e 'ave pa'anga mo e koloa fakapa'anga mei Tonga ni ki muli kuo hiki mei he Minisita Pa'anga ki he Pangike Pule, 'o fakatatau ki he liliu si'i ki he tu'utu'uni 'a e Lao ki hono Pule'i 'o e Fe'ave'aki Pa'anga mo Muli, 2000. Ko e mafai ko 'eni, 'oku kau ki ai 'a hono laiseni 'o e kautaha fetongi pa'anga muli. Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga, na'e faka'ata atu 'e he Pangike Pule ke ma'u laiseni ha ongo kautaha fetongi pa'anga muli 'e ua, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e lao ki hono Pule'i 'o e Fe'ave'aki Pa'anga, 2000. Ko e ongo kautaha ko 'eni ko e Fund Management Limited 'a ia 'oku ne fakalele 'a e Western Union pea mo e Rowena Financial Services Limited. Kuo 'osi fakamafai'i pe 'a e ngaahi pangike fakakomesiale ke nau fakahoko 'a e ngaahi ngaue ko 'eni 'i he'enu laiseni ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakapangike.

'Oku fiema'u 'e he Pangike Pule ha kau ngaue mo ha naunau ngaue ke fakahoko'aki 'a e ngaahi fatongia fo'ou ko 'eni kuo tanaki mai ki ai.

Ngaahi Ngaue ‘a e Pangike Pule

Ngaue Fakapa’anga

Pa’anga ‘oku lolotonga ngaue’aki

‘I he a’u ki he ‘aho 30 Sune 2003, na’e fe’unga ‘a e mahu’inga ‘o e pa’anga pepa na’e tuku atu ke ngaue’aki, kau ki ai ‘a e pa’anga pepa fo’ou mo e pa’anga pepa motu’a na’e kei ngaue’aki mo e \$15,486,343. Ko e fakalahi ‘eni ‘aki ‘a e peseti ‘e 13 mei he tu’unga na’e ‘i ai ‘i he ta’u kuo’osi, ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi katoanga lalahi na’e fakahoko ‘i he fonua hange ko e konifelenisi ‘a e ngaahi siasi. Na’e fe’unga ‘a e pa’anga pepa na’e faka’ata atu lolotonga ‘a e ta’u mo e \$56,248,520, pea ko e mahu’inga ‘o e pa’anga pepa na’e fakafoki mai na’e fe’unga mo e \$54,469,982, ‘a ia na’e fakata’e’aonga’i ai ‘a e \$85,418.50 (la’i pa’anga pepa ‘e 28,729.5), pea ko e toenga na’e tuku pe ia ke toe ngaue’aki.

Pa’anga Maka ‘oku lolotonga ngaue’aki

‘I he faka’osinga ‘o Sune 2003, na’e fe’unga ‘a e pa’anga maka na’e faka’ata atu mo e \$1,501,658.98. Lolotonga ‘a e ta’u na’e faka’ata atu ‘a e pa’anga maka fo’ou fe’unga mo e \$156,026.51 (fo’i pa’anga maka ‘e 1,271,699).

Tuku’anga Pa’anga ‘i he ngaahi pangike

‘Oku ‘i ai foki ‘a e aleapau tuku’anga pa’anga ‘a e Pangike Pule mo e ngaahi pangike fakakomesiale. Lolotonga ‘a e 2002/03, na’e fakahu atu ‘e he ngaahi pangike fakakomesiale ‘a e \$30.5 miliona (\$27.9 miliona ‘i he 2001/02), pea toho ‘a e \$30.9 miliona (\$28.1 miliona ‘i he 2001/02) mei he ngaahi tuku’anga pa’anga. Ko e fakahu mo e toho ‘o e pa’anga mei he ngaahi tuku’anga pa’anga ko ‘eni, na’e ‘alu

hake ia ‘aki ‘a e peseti ‘e 10 ‘i hono fakahoa ki he ta’u kuo’osi.

Pa’anga Loi

Na’e fakapapau’i ‘e he Pangike Pule ‘a e la’i pa’anga ‘e 3 ko e pa’anga loi lolotonga ‘a e ta’u, ‘o tatau mo e lahi ‘o e la’i pa’anga loi na’e ma’u ‘i he ta’u kuo’osi. Ko e la’i pa’anga loi ‘e tolu na’e ma’u ‘i he ta’u 2002/03 ko e la’i \$10 kotoa ‘o fakahoa ia ki he la’i \$10 ‘e ua mo e la’i \$5 ‘e taha na’e ma’u ‘i he ta’u kuohili.

Pa’anga Maka Fakamanatu

Lolotonga ‘a e ta’u, na’e fakatau atu ai ‘a e ngaahi pa’anga maka fakamanatu kiate kinautolu ‘oku nau tanaki ‘i he tapa kehekehe ‘o mamani. Ko hono fa’u mo e fakamaketi’i ‘o e ngaahi pa’anga maka fakamanatu, na’e fakahoko ia ‘i he ngaahi aleapau ‘a e Pangike Pule mo e ngaahi kautaha ‘oku nau fa’u ‘a e pa’anga maka ko ‘eni.

Tafa’aki Fakakomipiuta

Ko e ngaahi ngaue lalahi ‘a e tafa’aki fakakomipiuta lolotonga ‘a e ta’u, na’e fakatefito ki hono fakamalohi’i mo hono pule’i ‘a e malu mo e tu’unga totonu ‘a e ngaahi fakamatala, ‘aki ‘a hono toe vakai’i ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ngaue ‘a e tafa’aki

komipiuta ki he kaha'u, ngaahi fokotu'utu'u ki hono malu'i 'a e ngaahi ngaue fakakomiputa fakalukufua, fakapapau'i 'oku lele lelei 'a e ngaue fakakomipiuta mo 'i ai ha ngaahi founa ngaue ki hono malu'i 'a e ngaahi lekooti 'a e Pangike, founa mo e tu'utu'uni fakahoko ngaue 'a e tafa'aki fakakomipiuta, laiseni 'o e ngaahi polokalama komipiuta 'oku ngaue'aki mo hono mapule'i 'a e ngaue fakakomipiuta fakalukufua 'a e Pangike.

Ko e ngaahi ngaue fakalalakaka fo'ou 'i he tafa'aki fakakomipiuta, na'e kau ai 'a hono fokotu'u 'a e website 'a e Pangike 'i 'Epeleli 2003, 'o ngaue'aki 'a e Tonfon; fokotu'u 'a e polokalama komipiuta ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e tafa'aki 'akauni mo e ngaahi ngaue faka'ofisi pea mo hono vakai'i 'a e ngaahi fokotu'utu'u ki he fetu'utaki satelaite.

Swift

Na'e fokotu'u foki mo ha founa fetu'utaki fo'ou ki he fe'ave'aki pa'anga (SWIFT), ke ne tokanga'i 'a e ngaahi fakahu mo e totongi pa'anga, koloa fakapa'anga mo e ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangike. Na'e fuofua kamata 'a e SWIFT 'i Novema 2002, 'o fengaue'aki ai mo ha ngaahi pangike kehekehe 'e 10, 'o makatu'unga 'i ha ngaahi aleapau fakavaha'apangike. 'Oku fakapapau'i 'e he SWIFT 'oku malu 'a e founa fetu'utaki ko 'eni, faingofua mo mahino 'a hono ngaue'aki pea 'oku ma'u hangatonu mo e ngaahi fakamatata, tokoni mo e ako fekau'aki mo e polokalama ko 'eni. 'Oku malu foki 'a e ngaahi ngaue fakapisinisi 'a e Pangike mo muli 'i hono ngaue 'aki 'a e polokalama ko 'eni, pea toe tokoni ki hono fakalalakaka 'a e 'ilo 'a e kau ngaue 'oku ngaue ki he tafa'aki ko 'eni. Na'e ma'u foki 'e he Pangike ha tokoni

fakatekinikale mei he Pangike Pule 'a Nu'usila, lolotonga 'a e mahina 'e taha 'o hono fokotu'u 'o e SWIFT, 'o toe faingofuaange ai 'a e ako ki hono ngaue 'aki 'a e polokalama ko 'eni.

Ola 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga 'a e Pangike

Na'e fe'unga 'a e pa'anga humai fakalukufua mei he ngaahi ngaue 'a e Pangike 'i he ta'u 'o ngata ki he 30 Sune 2003, te'eki to'o mei ai 'a e fakamole mo e \$3.06 miliona (2002, \$2.46 miliona); ko e fakamole ki hono tokanga'i 'o e toku atu 'o e pa'anga ko e \$0.32 miliona (2002, \$0.22 miliona) pea ko e fakamole ki hono pule'i mo hono fakalele 'o e ngaue, 'o kau atu ki ai mo e ngaahi fakamole kehe na'e fe'unga ia mo e \$2.02 miliona (2002, \$1.52 miliona). Na'e fe'unga leva 'a e tupu haohaoa 'a e Pangike Pule 'i he ta'u hili 'a hono to'o 'o e ngaahi fakamole mo e \$0.564 miliona (2002, \$0.404 miliona).

Ko e konga lahi foki 'o e pa'anga humai 'a e Pangike Pule na'e ma'u ia mei he totongi tupu 'i hono 'inivesi 'a e pa'anga talifaki 'i muli pea mo e 'inivesi 'i he ngaahi koloa fakalotofonua. Ko e fakalalakaka 'i he pa'anga humai 'a e Pangike Pule te'eki to'o mei ai 'a e ngaahi fakamole 'i he 2002/03, na'e makatu'unga ia mei he toe ma'olungaange 'a e pa'anga talifaki 'a e fonua 'i muli na'e ala 'inivesi pea pehe ki he 'inivesi 'i he ponite 'a e pule'anga.

Na'e tali foki 'e he Minisita Pa'anga 'a e ngaahi fokotu'utu'u na'e toku atu ke vahevahe 'a e ngaahi fakamole ki hono fakalele 'o e ngaue 'a e Pangike, 'aki 'a hono fakalahi 'a e pa'anga tefito 'a e Pangike mo tokoni ki he ngaahi ngaue 'e fakahoko ki hono leva'i 'o e pa'anga

fakalukufua 'a e fonua. Na'a ne tali foki ke fakahu ki he 'akauni fakahu pa'anga talifaki 'a e Pangike 'a e tupu haohaoa ki he ta'u 'o ngata ki Sune 2003. Na'e tokoni 'eni ke to e leleiang'e 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e sino'i pa'anga tefito 'a e Pangike Pule.

Fengaue'aki mo e Ngaahi Pangike mo e Pule'anga

Lolotonga 'a e ta'u, na'e teuteu 'e he Pangike Pule ha ngaahi fakamatala ki he Pule'anga 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'i muli, totongi tupu mo e fetongi pa'anga muli. Na'e fakahoko foki 'e he Pangike Pule ha ngaahi fakataha mo e ngaahi pangike fakalotofonua ke toe vakai'i 'a e ngaahi ngaue fakapangike, pea mo alea'i 'a e ngaahi fokotu'utu'u fakapa'anga. Na'e 'i ai mo e ngaahi fakataha 'a e Pangike mo e kau fakafongia mei he ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga mo e ngaahi pule'anga muli ke fai hano vakai'i ha ngaahi kaveinga 'oku mahu'inga kiate kinautolu kae'uma'a 'a e Pangike Pule.

Poate 'a e Kau Talekita

Lolotonga 'a e ta'u na'e fakahoko ha ngaahi fakataha 'a e Poate ke vakai'i 'a e ngaahi fokotu'utu'u fakapa'anga mo e founa ki hono fakalele 'o e Pangike Pule. Na'e ongo'i lahi 'e he Poate 'a e Pangike Pule 'a e malolo 'a Albin Johanson, ko e memipa ia 'o e Poate. Ko e malolo ko 'eni 'a Albin Johanson, ko e talekita faifatongia loloa taha ia ma'ae Pangike Pule, 'a ia na'e hoko ko e memipa 'o e Poate ofi nai ki he ta'u 'e hongofulu ma fa. Na'e fili leva 'a Richard Prema ke ne hoko atu 'a e fatongia ko 'eni 'o ngata mei he 'aho 14 'o 'Epeleli 2004. Na'e fakanofu foki 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni 'a Siosi Cocker Mafi ke ne hoko ko e Kovana 'o e Pangike ki ha ta'u 'e

5 'o kamata 'i he 'aho 2 'o Me 2003. Ko e hoko ko 'eni 'a Siosi Mafi ki he lakanga Kovana 'oku ne hoko ai ko e memipa kakato 'i he Poate 'a e Pangike Pule.

Kau Ngaue

Na'e holo 'a e tokolahi 'o e kau ngaue 'a e Pangike Pule, lolotonga 'a e ta'u ki he toko 52 mei he toko 55 'i he ta'u kuo'osi. Ko e holo ko 'eni na'e tupu ia mei he fakafisi 'a e ni'ih'i 'o e kau ngaue mei he tafa'aki malu'i 'a e Pangike.

Lolotonga 'a e ta'u na'e ma'u foki 'e he Pangike ha tokoni fakangaue mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga mo e Senita 'a e Pasifiki ki he Tokoni Fakatekinikale ki he tafa'aki fakapa'anga 'a ia 'oku ofisi 'i Suva, Fisi.

Polokalama Ako'i 'o e Kau Ngaue

Na'e ma'u faingamalie 'a e ni'ih'i 'o e kau ngaue ke kau atu ki he ngaahi ako kehekehe 'i he ngaahi tafa'aki 'oku felave'i mo honau ngaahi fatongia taki taha. Ko e ngaahi ako ko 'eni na'e kau ki ai 'a e semina 'a e Pangike Pule 'a Niu 'Ioke, polokalama ako 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF) fekau'aki mo e tufaki 'o e ngaahi fakamatala, 'a ia na'e fakahoko 'i Fisi pea mo hono fakahoko 'o e ngaahi

fokotu'utu'u fakapa'anga, 'a ia na'e fakahoko 'i Singapo; polokalama ako fekau'aki mo e Website 'a ia na'e fakahoko 'i he 'ofisi 'o e SPC 'i Noumea; polokalama ako fakakomipiuta fekau'aki mo ngaue fakatauhitohi na'e fakahoko 'i 'Okalani; polokalama ako 'a ia na'e fakapa'anga 'e 'Amelika mo Singapo fekau'aki mo hono fakafepaki'i 'a hono fakapa'anga 'o e ngaue fakatautoitohi, 'a ia na'e fakahoko 'i Singapo; konifelenisi na'e fakapa'anga 'e 'Amelika fekau'aki mo hono fakafepaki'i 'a hono fe'ave'aki 'o e pa'anga kaka na'e fakahoko 'i Bali; mo e ako ki he lao ki hono tokanga'i 'o e ngaahi pangike mo e kautaha fakapa'anga, 'a ia na'e fakapa'anga 'e he va'a tokoni fakatekinikale 'a e Pasifiki 'i Fisi. Na'e folau atu foki mo ha tokotaha 'o e kau ngaue ke faka'osi 'a 'ene ako ki hono 'uluaki mata'itohi 'i he 'Univesiti 'o e Pasifiki Tonga 'i Fisi. Na'e kau atu foki mo e toko 6 mei he tafa'aki malu'i 'a e Pangike ki ha ako taimi nounou na'e fakahoko 'i Nuku'alofa fekau'aki mo e ngaue fakamalu'i, 'a ia na'e fokotu'utu'u 'e he NZODA.

Na'e fakahoko foki 'e ha 'ofisa mei he Pangike Pule 'a Nu'usila ha ako makehe 'i he Pangike ki hono ngaue'aki 'o e SWIFT 'i Tisema 2002. Na'e kau atu foki mo ha ni'ihii 'o e kau ngaue ki he ako fekau'aki mo e polokalama ki hono pule'i 'o e ngaahi no, 'a ia na'e fokotu'utu'u 'e he Potungaue

Pa'anga. Na'e hokohoko atu aipe 'a e tokoni 'a e Pangike ki he fakalakalaka 'a e kau ngaue 'i he tokoni'i fakapa'anga 'enau ako fakataimi pe ako fe'ave'aki mo ha 'apiako 'i muli.

Ngaahi Fakataha na'e kau ki ai 'a e Pangike Pule

Na'e kau atu 'i Siulai 2002, 'a e Tokoni Kovana 'i he Tafa'aki Ngaahi Ngaue 'a e Pangike, ki he fakataha 'a e kau Kovana 'o e ngaahi fonua 'oku memipa 'i he Kominiueli 'i Lonitoni mo e fakataha lahi fakata'u 'a e Pangike ki he Fe'ave'aki Pa'anga Fakavaha'apule'anga (BIS) 'i Basle. 'I Sepitema 2002, na'e kau atu ai 'a e pule le'ole'o 'o e Tafa'aki ki he Kautaha Fakapa'anga mo e Maketi ki he fakataha 'a e kau minisita pa'anga 'o e ngaahi fonua 'oku memipa 'i he Kominiueli 'i Lonitoni mo e fakataha lahi fakata'u 'a e Pangike 'a Mamani mo e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga 'i Washington DC. Na'a ne toe kau atu foki ki he fakataha 'a e kau 'ulu'i potungaue 'oku nau tokanga'i 'a e ngaahi pangike 'a ia na'e fakahoko 'i Novema 2002 'i Fisi. Na'e kau atu mo e Tokoni Kovana 'oku ne tokanga'i 'a e Tafa'aki ki he Kautaha Fakapa'anga mo e Maketi ki he konifelenisi na'e fokotu'utu'u 'e he SEACEN fekau'aki mo hono fakahoko 'o e ngaahi fokotu'utu'u fakapa'anga, 'a ia na'e fakahoko 'i October 2002 'i Nadi. Na'a ne toe kau atu ki he fakataha 'a e kau Kovana 'o e Pasifiki Tonga na'e fakahoko 'i Tisema 2002 'i Uelingatoni, pea mo e fakataha 'a e kau Kovana 'o e ngaahi pangike pule 'o e ngaahi fonua Tonga Hahake 'o 'Esia, 'a ia na'e fakahoko 'i Fepueli 2003, 'i Manila. 'I Sune 2003, na'e kau atu ai 'a e Kovana ki he fakataha 'a e kau Kovana 'o e ngaahi pangike 'oku nau memipa 'i he

Kominiueli 'a ia na'e fakahoko 'i Lonitoni pea pehe ki he fakataha lahi fakata'u 'a e Pangike ki he Fe'ave'aki Pa'anga Fakavaha'apule'anga (BIS), 'a ia na'e fakahoko 'i Basle. Na'e lava ke 'a'ahi atu mo e kau 'ofisa ma'olunga mei he Pangike ki he ngaahi kautaha fakapa'anga kehekehe 'i muli 'a ia 'oku fengaue'aki mo e Pangike Pule.

Ngaahi Fakamalo

'Oku faka'amu 'a e kau Talekita mo e Kovana 'o e Pangike Pule ke fakahoko atu

'i he faingamalie ko 'eni ha fakamalo ki he kau ngaue, 'i he faifatongia 'osikiavelenga kuo nau fakahoko lolotonga 'a e ta'u. 'Oku pehe foki 'a e fakamalo ki he ngaahi tokoni kuo fakahoko mai mei he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF), Pangike Pule 'a Niu 'Ioke, Pangike Pule 'a 'Aositelelia, Pangike Pule 'a Nu'usila, Pangike Pule 'a Fisi mo e ngaahi pangike pule 'o e ngaahi fonua kaunga'api 'i he Pasifiki, Australian Prudential Regulation Authority pea mo e Senita ki he va'a tokoni fakatekinikale 'a e Pasifiki.

Kau ‘Ofisa Ma‘olunga

Kau ‘Ofisa Ma‘olunga ‘i he ‘aho 30 ‘o Sune 2003

Kovana	Siosi Cocker Mafi
Tokoni Kovana, Tafa’aki Ngaahi Ngaue	Seneti ‘Aho
Pule (Le’ole’o), Tafa’aki Ngaahi Kautaha Fakapa’anga mo e Maketi	Jessie Cocker
Tokoni Pule, Tafa’aki Ngaue Fakapa’anga	Paula Taumoepeau
Tokotaha ‘Analaiso, Tafa’aki Ngaue Fakakomipiuta	Elizabeth Baker
‘Akauniteni	Lata Tangimana
Tokoni Pule (Le’ole’o), Tafa’aki Fakalele Ngaue	Suli Liava’a
Tokoni Pule (Le’ole’o), Tafa’aki Ngaahi Kautaha Fakapa’anga	‘Ungatea Latu
‘Ofisa Fekumi Ma‘olunga (Le’ole’o)	Talanaivini Vea

PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O TONGA

**NGAAHI 'AKAUNI -
30 SUNE 2003**

TALI 'O E NGAAHI 'AKAUNI

'I he tui 'a e kau Talekita, ko e ngaahi 'akauni 'oku ha 'i he pasina 73 ki he 83 ne fokotu'utu'u ia ke ne fakaha 'a e tu'unga totonu mo mo'oni 'oku 'i ai 'a e Pangike 'i he'ene a'u ki he 'aho 30 'o Sune 2003 mo hono ngaahi ola 'o ngata 'i he 'aho 'oku ha atu 'i 'olunga.

Ko e ngaahi 'akauni ne tali ia fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Poate 'a e kau Talekita 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga.

Fakamo'oni 'i he 'aho 30 'o **Sepitema 2003**.

HRH Prince 'Ulukalala Lavaka Ata

SEA

Siosi C Mafi

KOVANA

Nuku'alofa
Tonga

PANGIKE PULE FAKAFONU ‘O TONGA**NGAAHI ‘AKAUNI -
30 SUNE 2003****LIPOOTI ‘A E ‘ATITA**

Ki he kau ma’u ‘inasi ‘o e Pangike Pule Fakafonu ‘o Tonga.

Sivi Faka’atita

Kuo lava hono sivi faka’atita ‘a e Fakamatala Pa’anga ‘a e Pangike Pule Fakafonu ‘o Tonga ki he ta’u ‘o ngata he ‘aho 30 Sune 2003 ‘a ia ‘oku ha ‘i he pasina 73 ki he 83. Ko hono teuteu mo e fokotu’utu’u ‘o e ngaahi ‘akauni pea mo e fakamatala pa’anga ko e fatongia ia ‘o e kau Talekita ‘o e Pangike. Kuo mau fakahoko ha sivi faka’atita tau’ataina ‘a e ngaahi fakamatala pa’anga ni koe’uhi ke fakaha ai ‘emau ngaahi fakakaukau felave’i mo e fakamatala pa’anga ki he Poate ‘o e Kau Talekita ‘o e Pangike.

Ne fakataumu’a ‘a e ngaahi sivi faka’atita ne fakahoko ke ne fakapapau’i ‘oku ‘ataa ‘a e fakamatala pa’anga ni mei ha fehalaaki fakafika lahi. Ko e ngaahi founa sivi na’a mau ngaue’aki na’e kau ki ai hono fakapapau’i ‘o e ngaahi lekooti, vakai’i ‘o e founa lipooti mo e lekooti pehe foki ki he ngaahi fakamahu’inga’i ‘o e ngaahi fika mo e ngaahi founa faka-Tauhitoi ‘oku ngaue’aki. Na’e fakataumu’a kotoa ‘a e ngaahi ngaue faka’atita ko’eni kemau lava ‘o ‘oatu ha fakamatala ‘oku totonu mo mo’oni ki he fakamatala pa’anga, ‘o fakatatau ki he tu’unga mo e ola ‘o e ngaahi ngaue ‘a e Pangike pea pehe foki ki he ngaahi fiema’u ‘o e Lao ‘a e Pangike Pule Fakafonu ‘o Tonga, 1988.

Ko e fakamatala faka’atita ‘oku ‘oatu ni kuo’osi fa’ufa’u ia makatu’unga ‘i he ngaahi sivi faka’atita ‘oku ha atu ‘i ‘olunga.

Fakama’opo’opo ‘a e ‘Atita

‘I he’emau fakakaukau, ‘oku mau pehe:

- a) ‘oku maau mo kakato ‘a e ngaahi lekooti kuo tauhi ‘e he Pangike ‘o fakatatau ki he ngaahi sivi faka’atita kuo fakahoko, pea
- e) ko e ngaahi fakamatala pa’anga kuo teuteu:
 - (i) ‘oku tatau mo e ngaahi lekooti ‘oku tauhi:
 - (ii) fakatatau ki he ngaahi fakamatala mo e ngaahi ‘uhinga kuo ‘omai kia kimautilu :
 - (a) ‘oku mo’oni pea ko e fakafotunga totonu ‘eni ‘o e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e Pangike ‘i he’ene a’u mai ki he ‘aho 30 ‘o Sune 2003 pea mo e ngaahi ola ‘o e ta’u fakapa’anga ‘o ngata ‘i he ‘aho ‘oku ha atu ‘i ‘olunga.

PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O TONGA**NGAAHI 'AKAUNI -
30 SUNE 2003**

- (e) 'oku hohoa tatau 'a e fakamatala pa'anga pea mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he Lao 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

Kuo mau ma'u 'a e ngaahi fakamatala mo e 'uhinga kakato, 'i he lelei taha 'emau tui, 'e fe'unga ki hano fakakakato homau fatongia faka'atita.

LAUTOKA, FISI

PricewaterhouseCoopers
Chartered Accountants

**PANGIKE PULE
FAKAFONUA ‘O TONGA**

**FAKAMATALA KI HE TUPU MO E
MOLE KI HE TA’U NGATA ‘I HE
‘AHO 30 ‘O SUNE 2003**

2002 \$		Fakamatala	2003 \$
<u>2,139,532</u>	PA’ANGA HUMAI MEI HE NGA’AHI NGAUE: (Totongi tupu kuo tuku atu ki he ngaahi tipositi \$149,133 (2002: \$321,922))		<u>2,909,681</u>
	To’o:		
	NGAAHI FAKAMOLE FAKANGAUE:		
218,406	Fefakahu’aki ‘o e Pa’anga		322,916
1,153,737	Pule’i		1,601,261
25,586	Totongi ‘Atita		31,139
<u>337,790</u>	Holo ‘i he Mahu’inga ‘o e koloa tu’uma’u		<u>389,944</u>
<u>1,735,519</u>			<u>2,345,260</u>
404,013	TUPU/(MOLE) ki he ta’u		564,421
<u>404,013</u>	‘INASI KI HE /(MEI HE) PA’ANGA MOHE FAKALUKUFUA	2	<u>564,421</u>
	PALANISI KE TOTONGI ATU KI HE PULE’ANGA ‘O TONGA		
	Fakatatau ki he kupu 8(1)(b) ‘o e Lao ‘a e Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga , 1988		
<u>\$ -</u>			<u>\$ -</u>

PANGIKE PULE FAKAFONUA 'O TONGA

2002		Fakamatala	2003
\$			\$
SINO'I PA'ANGA MO E NGA AHI PA'ANGA MOHE			
<u>2,000,000</u>	Sino'i Pa'anga kuo fakamafai'i		<u>2,000,000</u>
1,000,000	Sino'i Pa'anga kuo totongi		1,000,000
<u>707,994</u>	Pa'anga-mohe fakalukufua	2	<u>1,272,415</u>
<u>1,707,994</u>			<u>2,272,415</u>
1,147,958	TOE FAKAMAHU'INGA'I PA'ANGA MOHE	3	2,963,170
	PA'ANGA KUO FAKAHU ATU		
13,707,805	Pepa		15,486,343
<u>1,453,910</u>	Maka		<u>1,501,659</u>
<u>15,161,715</u>			<u>16,988,002</u>
TIPOSITI TAIMI NOUNOU			
4,964,035	Ngaahi Pangike		1,025,796
14,306,617	Pule'anga		17,798,753
14,278,319	Ngaahi Fakafofonga Fakavaha'apule'anga		15,664,058
<u>7,836,651</u>	Ngaahi mo'ua pa'anga muli kehe	7	<u>4,369,106</u>
<u>41,385,622</u>			<u>38,857,713</u>
20,509,000	PA'ANGA MOHE 'OKU FIEMA'U MEI HE NGA AHI PANGIKE		21,081,000
816,147	NGAAHI MO'UA KEHE		1,263,874
<u>\$80,728,436</u>			<u>\$83,426,174</u>

**FAKAMATALA FAKATA’U
KI HE KOLOA MO E MO’UA
30 SUNE 2003**

2002		Fakamatala	2003
\$			\$
NGAAHI PA’ANGA MOHE ‘I TU’APULE’ANGA			
Sino’i Pa’anga Fakavaha’apule’anga			
4,862,400	- Tukahau Malu’i Pa’anga Muli	4	5,153,969
483,909	- Ngaahi Totonu Toho Makehe		612,692
34,218,190	Pa’anga Ngaue mo e Pila Nounou	1(ii)	31,181,327
<u>39,564,499</u>			<u>36,947,988</u>
SINO’I PA’ANGA FAKAVAHA’APULE’ANGA			
<u>14,278,318</u>	Tukahau - Pa’anga	4	<u>15,644,058</u>
NGAAHI MO’UA ‘O E PULE’ANGA TONGA			
5,335,832	Pa’anga ‘i he Falepa’anga	5	-
8,759,000	Ponite ‘a e Pule’anga Tonga		17,435,832
<u>14,094,832</u>			<u>17,435,832</u>
<u>3,631,082</u>	NO KI HE NGAAHI PANGIKE		<u>3,815,541</u>
<u>7,758,190</u>	NGAAHI KOLOA TU’UMA’U	6	<u>7,591,756</u>
<u>1,401,514</u>	NGAAHI KOLOA KEHE		<u>1,970,999</u>
<u><u>\$80,728,436</u></u>			<u><u>\$83,426,174</u></u>

**PANGIKE PULE
FAKAFONUA 'O TONGA**

**FAKAMATALA FAKATA'U
KI HE FEHU'AKI 'O E
PA'ANGA HE'ENE A'U KI HE
'AHO 30 SUNE 2003**

2002		Fakamatala	2003
\$			\$
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGA'HI NGAUE ANGAMAHENI 'AE PANGIKE.			
270,008	Pa'anga humai mei he Ngaue'aki 'o e 'ofisi		269,053
28,827	Pa'anga humai mei he fakatau atu pa'anga maka fakamanatu		27,757
584,212	Pa'anga humai kehe		750,335
1,634,581	Pa'anga humai mei he totongi toloi		1,715,152
(461,231)	Pa'anga huatu Totongi toloi kehe		(182,190)
(8,720)	Pa'anga huatu ki he ngaue fakapa'anga		(1,211)
(1,167,995)	Pa'anga huatu ki hono tokanga'i 'o e Pangike		(1,709,624)
879,683	Hulu (Fe'amokaki) 'i he Fehu'aki 'o e Pa'anga 'i he Nga'hi Ngaue Angamaheni 'a e Pangike.	10	869,272
FEHU'AKI 'O E PA'ANGA 'I HE NGAUE FAKAHU PA'ANGA.			
(145,891)	Fakatau mai 'o e nga'hi Koloa Tu'uma'u		(321,019)
450	Fakatau atu nga'hi Koloa Tu'uma'u		66,874
-	Nga'hi 'o e Pa'anga Pepa/maka		(614,721)
5,185,441	Tupu (Holo) 'i he Fakahupa'anga Taimi Loloa		(184,459)
(414,788)	Tupu (Holo) 'Akauni Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga		(420,352)
(23,768)	Tupu (Holo) 'i he Nga'hi No Makehe		(19,129)
106,000	Tupu (Holo) fakahu pa'anga Ponite Pule'anga		(3,341,000)
4,707,444	Hulu (Fe'amokaki) he Ngaue Fakahu Pa'anga		(4,833,806)

**PANGIKE PULE
FAKAFONUA ‘O TONGA**

**FAKAMATALA FAKATA’U
KI HE FEHU’AKI ‘O E
PA’ANGA HE’ENE A’U KI HE
‘AHO 30 SUNE 2003**

2002		Fakamatala	2003
\$			\$
	FEHU’AKI ‘O E PA’ANGA HE NGAUE FAKAPA’ANGA		
2,067,888	Tupu (Holo) he Pa’anga kuo fakahu atu		1,826,287
2,828,628	Tupu (Holo) he Tipositi Taimi Nounou		(4,200,635)
2,162,000	Tupu (Holo) he Pa’anga Mohe ‘oku Fiema’u he Ngaahi Pangike		572,000
(241,999)	Tupu (Holo) he Ngaahi Mo’ua Kehe		172,807
(3,881)	Tupu (Holo) he Ngaahi Koloa Kehe		8,929
6,812,636	Hulu (Fe’amokaki) he Ngaue Fakapa’anga		(1,620,612)
12,399,762	TUPU (HOLO) HE FEHU’AKI ‘O E PA’ANGA FAKAKATOA		(5,585,146)
20,878,037	PA’ANGA HE KAMATA’ANGA ‘O E TA’U FAKAPA’ANGA		34,220,484
942,685	TOE FAKAMAHU’INGA’I ‘O E PA’ANGA	3	2,556,005
\$34,220,484	PA’ANGA HE ‘OSI ‘O E TA’U FAKAPA’ANGA	9	\$31,191,343

**PANGIKE PULE
FAKAFONUA 'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA KI HE
FOKOTU'UTU'U 'O E 'AKAUNI
HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2003**

**1. TO'OTO'O ME'A LALAHU 'O E NGAAHI FOUNGA TAUHITOHI MO
E NGAAHI FIEMA'U FAKALAO**

Kuo teuteu 'a e Fakamatala Pa'anga 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 'o makatu'unga 'i he Founga Tauhi Tohi kuo fakamafai'i 'e he Poate 'a e kau Talekita, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e lao 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 1988.

Ko e ngaahi Fakamatala Pa'anga na'e fokotu'utu'u ia 'o fakatatau ki he totongi na'e ma'u 'aki mai, 'o 'ikai uesia 'e he ngaahi feliliu'aki 'i he ngaahi tu'unga 'o e totongi.

NGAAHI FOUNGA TAUHI TOHI

(i) Ngaahi Pa'anga Muli

Ko e ngaahi pa'anga muli, 'oku liliu ia ki he pa'anga Tonga 'i he ngaahi tu'unga fakafetongi pa'anga 'i he faka'osinga 'o e ta'u. Ko e ngaahi tupu mo e mole 'oku te'eki fakamo'oni'i, tupu mei he feliliu'aki hono fakamahu'inga'i 'o e pa'anga muli, 'oku 'ave ia ki he 'akauni ko e "toe fakamahu'inga'i pa'anga mohe" 'o fakatatau ki he kupu 33 'o e Lao 'o e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988. 'Oku 'ikai ke fakakau eni 'i hono fika'i 'o e tupu mei he ngaahi liliu ka 'e to'o ia mei he palanisi 'i he 'akauni ko e toe fakamahu'inga'i 'o e pa'anga mohe. Kapau 'e 'ikai ke fe'unga 'a e palanisi ko ia ke ne tapuni 'a e mole, kuopau ke tu'utu'uni 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni ke 'oange ki he Pangike 'a e ngaahi malu'i 'oku ala fakafetongi mo 'ikai hano totongi toloi kuo fakahu atu 'e he Pule'anga ke fakakakato ha fa'ahinga nounou. Ka 'i ai ha palanisi kuletiti 'i he 'akauni ko e toe fakamahu'inga'i 'o e pa'anga mohe 'i he ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga takitaha 'a e Pangike, kuopau ke ngaue'aki ia ma'ae Pule'anga, ki he totongi fakafoki 'o e ngaahi malu'i kotoa pe 'a ia na'e 'uluaki 'oatu ki he Pangike mei he Pule'anga ke ne fua e ngaahi mole. Ko ia ai, ko e vahe nima leva 'e taha 'o e pa'anga 'oku toe 'e totongi ia ki he Pule'anga, tukukehe kapau ko e toenga palanisi 'oku 'ikai laka hake 'i he \$100,000 'e totongi kakato leva ia ki he Pule'anga.

(ii) Ngaahi Malu'i

Ko e ngaahi fakahu pa'anga taimi nounou 'oku fakamahu'inga'i 'aki pe 'a e mahu'inga na'e totongi'aki mai.

Ko e ngaahi koloa malu'i kotoa pe 'a e Pangike 'i he pa'anga muli 'a ia 'oku ngaue'aki ki he fefakatau'aki, 'e lipooti ia ko e koloa 'a e Pangike hili hono to'o 'a e ngaahi Malu'i tatau kuo mo'ua'aki 'e he Pangike.

(iii) Pa'anga kuo Fakahu atu ke ngaue'aki

Ko e mahu'inga fakapa'anga 'o e pa'anga pepa moe pa'anga maka 'a ia kuo fakahu atu ki he fonua ke ngaue'aki, 'oku lau ia ko e mo'ua 'a e Pangike 'i he'ene

**PANGIKE PULE
FAKAFONUA ‘O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA KI HE
FOKOTU’UTU’U ‘O E ‘AKAUNI
HE’ENE A’U KI HE ‘AHO 30 SUNE 2003**

fakamatala pa’anga. Ko e pa’anga pepa moe pa’anga maka kotoa pe na’e fakahu atu ke ngaue’aki ‘a ia ‘oku tui ‘a e Pangike kuo ‘ikai ke kei ngaue’aki koe’uhi kuo fu’u motu’a, pe kuo tuku ko e tauhi’ofa, pea ‘ikai toe fakafoki mai, ‘oku ‘ikai ke kei lau ia ki he pa’anga kuo fakahu atu ke ngaue’aki, ka kuo lau ia ki he pa’anga humai ‘a e Pangike.

(iv) Fakatau atu ‘o e Pa’anga Maka ko ha Pa’anga Fakamanatu

‘Oku fakatau atu ‘e he Pangike, pe ma’u mai ha totongi mei he ngaahi pa’anga maka makehe ko ia kuo ngaahi ko e ngaahi pa’anga maka fakamanatu. Ko e ngaahi pa’anga maka ko eni ‘oku ‘ikai ke kau ia ‘i he pa’anga kuo tuku atu ki tu’a he na’e ‘ikai ke tuku atu ia ke ngaue fakapa’anga’aki. ‘I he kupu 53(2) ‘o e Lao Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga, 1988, ko ‘Ene ‘Afio ‘i he Fakataha Tokoni ke ne fakamahino ‘i ‘i ha fanongonongo ‘i he Kasete, ‘oku ‘ikai fiema’u ‘a e Pangike ke ne fakakau ‘i he’ene ngaahi fakamatala fakapa’anga ‘a e mahu’inga totonu ‘o e pa’anga maka kuo fakahu kitu’a.

(v) Tukuhau

Ko e Pangike ‘oku faka’ata ia mei he tukuhau Fakapule’anga kotoa pe fakatautu ki he kupu 55 ‘o e Lao ‘a e Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga, 1988.

(vi) Holo ‘a e Mahu’inga

Ko e ngaahi koloa tu’uma’u ‘oku holoki ‘i he founa hangatonu koe’uhi ke ne fakaha ‘a e holo ‘i he ivi ngaue mo e mahu’inga ‘o e ngaahi koloa tu’uma’u ko ia. Ko e tefito’i tu’unga totongi fakata’u ‘eni ‘oku ngaue’aki:

Ngaahi fale mo e lisi	1.1%
Ngaahi misini & naunau faka’ofisi	10.0%
Kapeti, puipui & naunau malu’i	10.0%
Ngaahi naunau fale & ‘ofisi, naunau komipiuta mo e ngaahi me’alele	25.0%

(vii) Fehu’aki ‘o e Pa’anga

Ko e Palanisi ‘o e Pa’anga ‘a ia ‘oku ha he fakamatala ki he Fehu’aki ‘o e Pa’anga, ko hono fakataha’i ia ‘o e pa’anga pepa moe pa’anga maka ‘oku lolotonga ‘i he Tela, pa’anga muli ‘oku ‘i he ngaahi ‘akauni ‘i Tu’apule’anga, pea mo e ngaahi no fakalotofonua pe fakavaha’apule’anga taimi nounou ‘oku si’i hifo he mahina ‘e 12 hono taimi.

(viii) Ko e Ngaahi No

Ko e mahu’inga ‘o e ngaahi noo, ‘i he’ene ha ‘i he Fakamatala Koloa mo e Mo’ua, ‘oku fokotu’u pe ia ‘i hono mahu’inga totonu, pea to’o mei ai ‘a e mahu’inga ‘o e

**PANGIKE PULE
FAKAFONUUA 'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA KI HE
FOKOTU'UTU'U 'O E 'AKAUNI
HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2003**

ngaahi no kuo 'osi fakapapau'i 'e 'ikai toe lava 'o totongi, mo e ngaahi no 'oku ta'epau pe 'e lava 'o totongi fakafoki mai. Ko e mahu'inga 'o e ngaahi no peheni, 'oku hiki ia ko e ngaahi fakamole 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole 'a e Pangike.

2. PA'ANGA MOHE FAKALUKUFUA

2002		2003
\$		\$
303,981	Palanisi - 1 Siulai 2002	707,994
404,013	To'o mei he tupu/(mole) haohaoa	564,421
	ki he ta'u. ('a ia kuo fakamafai'i 'i he kupu	
	8 (1) (a) 'o e lao ki he Pangike Pule, 1988 pea	
	kuo 'osi fakamafai'i 'e he Minisita Pa'anga.)	
<u>\$707,994</u>	Palanisi - 30 Sune 2003	<u>\$1,272,415</u>

**3. TOE FAKAMAHU'INGA'I PA'ANGA MOHE
(Vakai ki he Fakamatala 1 (i))**

2002		2003
\$		\$
492,262	Palanisi - 1 Siulai 2002	1,147,958
	Tupu haohaoa/(mole) na'e ma'u	
	lolotonga 'a e ta'u, mei he ngaahi	
	liliu 'i hono toe fakamahu'inga'i e	
942,685	pa'anga muli ki he pa'anga Tonga	2,556,005
<u>1,434,947</u>		<u>3,703,963</u>
	Totongi kakato ki he Pule'anga	
	Tonga fakatatau ki he kupu 33(3)	
	'o e Lao 'a e Pangike Pule Fakafonua	
286,989	'o Tonga, 1988	740,793
<u>\$1,147,958</u>	Palanisi - 30 Sune 2003	<u>\$2,963,170</u>

4. SINO'I PA'ANGA FAKAVAHA'A PULE'ANGA

- (i) Ko e Pangike ne vahe'i ia ke faifatongia 'o kamata mei he 'aho 1 'o Siulai 1989 ko e fakafofonga pa'anga 'a Tonga ki he Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga 'o hange ko ia 'oku ha 'i he Kupu 51(1) 'o e Lao 'a e Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988, pea te ne fua foki 'a e ngaahi fatongia fakapa'anga 'o e memipa ai 'a e Pule'anga Tonga, 'o kamata mei he 'aho ko ia, fakatatau ki he Kupu 36(1)(c) 'o e Lao Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga, 1988.

**PANGIKE PULE
FAKAFONUA ‘O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA KI HE
FOKOTU’UTU’U ‘O E ‘AKAUNI
HE’ENE A’U KI HE ‘AHO 30 SUNE 2003**

- (ii) ‘I he ‘aho 30 ‘o Sune 2003, ko e tukuhau ‘a Tonga ki he Sino’i Pa’anga Fakavaha’apule’anga na’e fe’unga mo e Ngaahi Totonu Toho Makehe (SDR) ‘e 6,900,000 (2002 SDR 6,900,000). Mei he fika ko ia, ko e ngaahi Totonu Toho Makehe ‘e 1,711,633 (2002: SDR 1,710,106) kuo totongi ia he ngaahi pa’anga muli, hange ko ia ‘oku ha ‘i he fakamatala fakata’u ‘o e Koloa mo e Mo’ua, ko e Tukuhau Malu’i Pa’anga Muli, pea ko e palanisi ‘oku ne fakafofonga’i ‘a e ‘inasi ‘o e tukuhau pa’anga ‘a ia na’e fakahu ki he ngaahi ‘akauni tipositi taimi nounou ‘a e Sino’i Pa’anga Fakavaha’apule’anga.

5. PA’ANGA ‘I HE FALEPA’ANGA

Ko e konga ‘o e ngaahi koloa ‘a e Poate ‘a e Kau Komisiona Pa’anga, na’e ma’u ‘e he Pangike mei he ‘aho 1 ‘o Siulai 1989, ‘oku kau ai ‘a e pa’anga ‘i he Falepa’anga ko e \$5,906,215. Ko e \$570,383 na’e totongi ‘e he Falepa’anga ‘i he ‘aho 14 Siulai 1989 pea ko e toenga \$5,335,832 kuo liliu ke hoko ko e taha ‘o e ngaahi Ponite ‘a e Pule’anga, ‘a ia na’e fakahu mai ‘i he ‘aho 20 Sune 2003, ‘i he totongi tupu ko e peseti ‘e 6.7 ki he ta’u. Ko e tupu ni foki ‘e totongi fakata’u ia ‘e he Pule’anga. Ko e Ponite ko’eni ‘e totongi fakafoki mai ia ‘e he Pule’anga hili ha ta’u ‘e 5 mei he ta’u na’e fakahu mai ai.

6. NGAAHI KOLOA TU’UMA’U

2002		2003
\$		\$
9,983,506	Ngaahi lisi kelekele & langa - ‘i hono totongi	9,829,957
2,429,748	To’o: holoki mahu’inga fakakatoa	2,642,886
<u>7,553,758</u>		<u>7,187,071</u>
845,502	Ngaahi koloa tu’uma’u kehe - ‘i hono totongi	1,166,000
641,070	To’o: holoki mahu’inga fakakatoa	761,315
<u>204,432</u>		<u>404,685</u>
10,829,008	Totongi fakakatoa	10,995,957
<u>3,070,818</u>	To’o: holoki mahu’inga fakakatoa	<u>3,404,201</u>
<u><u>\$7,758,190</u></u>		<u><u>\$7,591,756</u></u>

**PANGIKE PULE
FAKAFONUA 'O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA KI HE
FOKOTU'UTU'U 'O E 'AKAUNI
HE'ENE A'U KI HE 'AHO 30 SUNE 2003**

7. NGAAHI MO'UA PA'ANGA MULI KEHE

2002 \$		2003 \$
465,159	'Akauni 'o e Ngaahi Kautaha mei Tu'apule'anga	232,235
3,064,860	'Akauni 'o e Ngaahi Kautaha Fakaloto fonua	2,306,899
4,306,632	Aleapau Fakafetongi No	1,829,972
<u>\$7,836,651</u>		<u>\$4,369,106</u>

8. NGAAHI MO'UA FAKAPA'ANGA MO HA NGAAHI ME'A TA'E'ILOA

Ko e ngaahi mo'ua fakapa'anga mo ha ngaahi me'a ta'e'iloa 'oku 'ikai ha 'i he ngaahi 'akauni, ka kuo hoko ia 'i he 'aho 30 Sune 2003, 'a ia ko e:

- (i) Aleapau ki he fakatau pa'anga muli - \$1,461,090 (2002 - \$1,383,365)
- (ii) Fakatatau ki he founa tauhitohi 'oku ha 'i he fakamatala 1 (iv) 'oku 'ikai ke kau 'a e pa'anga maka fakamanatu 'i hono fakafuofua'i 'o e ngaahi mo'ua ka 'e lava pe ke 'i ai ha mo'ua 'a e Pangike 'o ka fakatau mai 'a e ngaahi pa'anga maka fakamanatu ko eni 'i hono mahu'inga totonu. 'Oku tui 'a e Pangike 'e 'ikai 'i ai ha mole lahi 'e hoko 'i hano fakapa'anga 'o e pa'anga maka fakamanatu ko eni ko e pa'anga fakalao.

9. NGAAHI KOLOA KEHE

2002 \$		2003 \$
417,491	Totongi Toloi Te'eki Ma'u	726,445
558,962	Ngaahi No	578,091
285,515	Pa'anga Pepa mo e Maka	573,842
139,546	Ngaahi koloa kehe	122,621
<u>1,401,514</u>		<u>2,000,999</u>
	To'o: Fakafuofua'i Mo'ua Te'eki Totongi	
-	Ngaahi No	(30,000)
<u>\$ 1,401,514</u>		<u>\$ 1,970,999</u>

**PANGIKE PULE
FAKAFONUA ‘O TONGA**

**NGAAHI FAKAMATALA KI HE
FOKOTU’UTU’U ‘O E ‘AKAUNI
HE’ENE A’U KI HE ‘AHO 30 SUNE 2003**

10. PALANISI ‘O E PA’ANGA

2002 \$		2003 \$
2,295	Pa’anga Ngaue Fakaloto fonua ‘a e Tela	10,017
34,218,189	Pa’anga Ngaue ‘i Tu’apule’anga mo e Pila Nounou	31,181,327
<u>\$34,220,484</u>		<u>\$31,191,344</u>

**FAKAFEHOANAKI ‘O E HULU ‘I HE FEHU’AKI ‘O E PA’ANGA ‘I HE
NGAUE ANGAMAHENI ‘A E PANGIKE KI HE TUPU FAKALUKUFUA**

2002 \$		2003 \$
404,013	TUPU/(MOLE)	564,421
60	Tupu (Holo) Totongi toloi te’eki ma’u	(299,878)
56,115	Tupu (Holo) Pa’anga Hu mai te’eki ma’u	3,362
(139,309)	Tupu (Holo) Totongi toloi kehe te’eki ma’u	(32,958)
19,584	Tupu (Holo) Totongi toloi te’eki totongi	(121,819)
(8,256)	Tupu (Holo) Fakamole totongi tokamu’a	14,495
-	Fakafuofua’i Mo’ua Te’eki Totongi	30,000
337,790	Tupu (Holo) Mahu’inga Koloa tu’uma’u	389,945
209,685	Tupu (Holo) Totongi pa’anga pepa/maka	321,704
<u>\$ 879,683</u>	HULU ‘I HE FEHU’AKI ‘O E PA’ANGA HE NGAUE ANGAMAHENI	<u>\$ 869,272</u>